

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
A. J. GREIMO SEMIOTIKOS IR LITERATŪROS TEORIJOS CENTRAS

Tomas Jackūnas
Semiotikos studijų programa (621T92001)

**Modalinių struktūrų reprezentacija knygos viršelyje:
*Balio Sruogos Dievų miškas***

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė: dr. Gintautė Žemaitytė

Vilnius, 2017

TURINYS

ĮVADAS	3
1. VERSTINĖ KNYGA IR KULTŪRŲ SAŲVEIKA.....	9
2. ŽODIS IR VAIZDAS	12
2.1. Žodis ir vaizdas knygoje	12
2.2. Žodžio ir vaizdo specifika.....	12
2.3. Žodžio ir vaizdo sąveikos būdai	14
3. MODALUMŲ TEORIJA	15
4. <i>DIEVŲ MIŠKO</i> ANALIZĖ.....	18
4.1. Pirminės pastabos.....	18
4.2. Sargų kolektyviniai subjektai.....	19
4.3. Kalinių kolektyviniai subjektai	21
4.4. Intersubjektiniai santykiai	24
4.5. Įtikinėjantis veikimas	27
5. <i>DIEVŲ MIŠKO VIRŠELIŲ</i> ANALIZĖ	28
5.1. Pirminės pastabos.....	28
5.2. Pasipriešinimas	30
5.3. Pasidavimas.....	32
5.4. Tikėjimas.....	33
5.5. Paklusimas	34
5.6. Baigiamosios pastabos	35
IŠVADOS	38
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	40
SUMMARY	42
PRIEDŲ SĄRAŠAS.....	43
PRIEDAI	45
Priedas nr.1: Viršelio plastinės, figūratyvinės ir modalumų analizės pavyzdys.....	45
Priedas nr.2: Analizuotų viršelių korpusas	49

IVADAS

Paprastai literatūros kūriniai plačiajai publikai yra prieinami knygos pavidalu. Kiekvieną knygą, kaip materialų objektą, galima išskaidyti į du dėmenis: 1) knygos išorę, kurią sudaro viršelis, įrišimas, aplankas, įdėklas ir 2) knygos vidų, kuriame yra žodiniai tekstai¹, iliustracijos, antraštiniai ir puošybiniai elementai². Visos šios abiejų dėmenų dalys sudaro semiotinius tekstus, o knyga kaip meninis-leidybinis kūrinys yra tokių tekstų visuma. Tai ne bet kokia visuma, ją sudarantys tekstai yra glaudžiai tarpusavyje susiję. Šis darbas yra bandymas tokią sąsają nagrinėti. Tiesa, gilinsimės ne į visus knygą sudarančius tekstus, o tik į tris iš jų. Visų pirma, į literatūros kūrinį kaip žodinį tekstą knygoje. Antra, į du išorinius dėmenis: knygos viršelį ir aplanką kaip vaizdažodinius tekstus (jų abiejų funkcijos yra iš esmės vienodos).

Knygos viršelis susijęs su literatūros kūriniumi kaip jo reprezentacija. Reprerentacijos terminas šiuo atveju nurodo reikšmės konstravimo ir perdavimo procesą kalboje. Šis perdavimas vyksta tarp dviejų lygmenų: išorinio pasaulio, kito ar to paties teksto arba pačios reprezentacijos ir reprezentuojančio teksto. Esminė šio proceso ir reikšmės kūrimo grandis yra referencija³. Todėl šis terminas gali būti naudojamas kalbant tiek apie skirtingus knygos dėmenis atskirai, tiek apie viršelį kaip nuorodą į literatūros kūrinį. Knygų rinkos kontekste pagrindinė viršelio funkcija yra reprezentuoti knygoje esančius tekstus (pirmiausia literatūros kūrinį, bet nebūtinai vien jį) skaitytojui taip, kad šis susidomėtų knyga ir ją nusipirktų. Juk šalia meninės, informacinės ar kitų funkcijų, knyga visada yra ir prekė. Taigi viršelis atlieka tarpininko vaidmenį tarp literatūros kūrinio ir skaitytojo. Tačiau, kad knyga sėkmingai funkcionuotų kaip prekė, sąsaja tarp jos dėmenų turi būti pagrįsta semantiškai. Kitaip sakant, reprezentacija turi būti ne atsitiktinė, o kurianti reikšmingą dialogą su kitais tekštais knygoje ir iš to atsirandančią prasmę. Šioje vietoje jau galima kalbėti apie semiotikos galimybes tokią sąsają aprašyti.

Darbo tikslai ir hipotezės

Darbo tikslas, kurio pagrindu galėsime kelti kitus tikslus ir hipotezes, yra išnagrinėti du knygos dėmenis – viršelį ir literatūros kūrinį – ir, svarbiausia, jų tarpusavio santykį sudarant vientisą meninį kūrinį. Abu šie dėmenys paprastai yra ir žodiniai ir vaizdiniai. Tačiau tradiciškai suprantamos literatūros kontekste galima sakyti, kad žodiškumas yra labiau

¹ Žodinis tekstas nebūtinai svarbiausias (pvz. nuotraukų albume), bet mes kalbėsime tik apie literatūrinę knygą.

² Danutė Zovienė, „Formalieji knygos meno principai ir jų kaita“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, nr.43, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 188–189.

³ Roland Greene [ir kt.], *The Princeton encyclopedia of poetry and poetics*, London: Princeton University Press, 2012, p. 1171.

būdingas pačiam literatūros kūriniai, o vizualumas – viršeliui. Apibrėžę žodžio ir vaizdo specifiką ir jų sąveikos būdus nagrinėsime galimybę perkelti tokią pačią reikšmę iš vienos semiotinės kalbos į kitą, o tuo pačiu, iš vieno knygos dėmens į kitą. Šią problemą komplikuoja faktas, kad vieną literatūros kūrinį skirtingi viršeliai gali reprezentuoti įvairiai. Būtent todėl pasirinktas tokią įvairovę rodantis praktinės analizės korpusas. Juo bus siekiama atsakyti į tokius klausimus: 1) kiek ir kuo skiriasi knygų viršeliai reprezentuojantys tą patį literatūros kūrinį? 2) Ar šiuos skirtumus grindžia literatūros kūrinys ir jei taip, kaip jis tai daro? 3) Ar skirtingi viršeliai sufleruoja skirtingus literatūros kūrinio skaitymo tinklelius?

Antras darbo tikslas yra teorinio lygmens. Knygos dėmenų sąsają nagrinėsime viena konkrečia semiotikos šaka – modaline semiotika. Konkrečiau, lyginsime žodinio ir vaizdinio lygmens modalines struktūras, o vaizdo ir žodžio santykį apibrėšime per juose slypinčią modalinę sintaksę. Toks metodas nagrinėti vaizdinius tekstus nėra įprastas ir meta iššūkį pačiai teorijai, išbando jos galimybes. Šiuo darbu tikimasi parodyti modalinės semiotikos potencialą nagrinėti ne tik žodinį, bet ir vaizdinį diskursą, o, tuo pačiu, ir skirtingų semiotinių kalbų diskursų sąveiką.

Ši sąveika dažnai būna akivaizdi žiūrint plastiškai, figūratyviai, ar net kasdieniu žvilgsniu. Dažnas knygos viršelis reprezentuoja literatūros kūrinį perkeldamas konkrečias jame apibūdintas figūras į savo vaizdinę terpę⁴. Išplėtojus plastinę semiotiką tapo savaime aišku, kad plastinis matmuo yra ne ką mažiau reprezentatyvus už figūratyvinį. Nėra pagrindo manyti, kad modalinė semiotika šiuo atžvilgiu kuo nors skiriasi nuo likusių semiotikos krypčių. Tad keliamo hipotezę, jog sąsają tarp literatūros kūrinio ir jo knygų viršelių galima rasti būtent per modalines struktūras. Šią hipotezę galima paremti tuo, kad modalumai priklauso giliajai teksto struktūrai, kuri gali išlikti tokia pati nepaisant skirtingų išraiškos būdų, tokių kaip žodis ir vaizdas. Toks universalumas iš esmės nėra būdingas vizualinei semiotikai. Jis gali būti būdingas naratyvinei semiotikai, tačiau tik tam tikru mastu⁵.

Galiausiai, nustatant viršelių bruožus, jų skirtumus ir santykį su literatūros kūriniais nederėtų ignoruoti kultūrinės aplinkos ir rinkos, kurioje knyga pasirodo. Viršelio vaidmuo parduodant knygą yra labai svarbus, nes potencialus pirkėjas pirmiausia susiduria būtent su viršeliu. Viršelis privalo patraukliai pateikti knygą, nes tai dažnai lemia jos sėkmę rinkoje⁶ ir literatūros kūrinio populiarumą. Iš to kyla verstinės knygos problematika. Pastarųjų viršeliuose pasireiškia tam tikra kultūrų dialektika. Literatūros kūrinį reprezentuojantis viršelis yra

⁴ Žr. pav. 18 (čia ir toliau nurodomi paveikslėliai yra priede nr.2).

⁵ Žr. poskyrį 1.2.

⁶ Richard Guthrie, *Publishing: Principles and practice*, Los Angeles: Sage publications, 2011, p. 25.

pritaikomas ir pateikiamas kultūroje, kurios skaitytojų kultūrinis tinklelis daugiau ar mažiau skiriasi nuo literatūros kūrinio autoriaus kultūrinio tinklelio. Dėl to keliamo antrą hipotezę: viršelių, kaip tekstų atsiradusių skirtingose kultūrinėse terpėse, skirtumai modalinių struktūrų lygmenyje atskleidžia kultūrų tarpusavio skirtumus. Abi hipotezes bandysime pagrįsti kalbėdami apie modalinių struktūrų reprezentaciją knygos viršelyje.

Darbo objektas ir analizės metodai

Minėtas problemas spręsimė analizuodami Balio Sruogos *Dievų mišką*. Šis kūrinys yra vienas iš daugiausiai leidimų (tiek lietuvių, tiek užsienio kalbomis) sulaukusių lietuviškų kūrinių, todėl siūlo pakankamai platų medžiagos korpusą iškeltiems tikslams pasiekti. Tam būtina jį analizuoti tiek kaip literatūrinį kūrinį, tiek kaip knygą (daugiau apie šią skirtį – skyrelyje 1.1.). Taigi analizės korpusas yra nevienalytis. Visų pirma, pateiksime *Dievų miško* kaip literatūros kūrinio, žodinio teksto, sudarančio vidinį knygos dėmenį, analizę. Svarbu paminėti, kad autentiško šio kūrinio teksto nėra net ir lietuvių kalba. Tai susiję su sovietine cenzūra, netiksliu vėlesnių redaktorių darbu bandant atstatyti cenzūros žalą ir paruošti tekstą naujiems leidimams. Visgi, vieni leidimai yra arčiau originalo nei kiti. Todėl analizei pasirinktas 2015 m. Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos išleistame *Dievų miške* esantis šio kūrinio tekstas, kaip naujusias ir vienas mažiausiai nuo Sruogos originalaus teksto nutolusių variantų⁷.

Analizės metodas remsis modalumų teorija, pasirinkta siekiant išbandyti jos galimybes aprašyti vizualiuosius diskursus ir pastarųjų santykį su žodiniais diskursais. Modalumų teorijos pagalba fiksuosime diskurse pasirodančių subjektų modalines struktūras. Pagal jas išskyrę kelis kolektyvinius subjektus apibrėšime jų modalinę egzistenciją ir kompetenciją, o tai leis nagrinėti kolektyvinių subjektų tarpusavio sąveiką. Pasirinkimą fokusuoti dėmesį į intersubjektinius santykius lėmė objekto specifika, o ne teorinės prielaidos. Kol kas nėra pagrindo manyti, kad santykio tarp skirtingų knygos dėmenų negalima sėkmingai nagrinėti ir kitokiais metodais arba, kad modalumų teorija yra geriausias įrankis šiam santykiui atskleisti.

Po memuarų analizės pateiksime ir skirtingų šio kūrinio knygų viršelių analizes. Iš viso yra apie 30 skirtingų *Dievų miško* knygų, tačiau į analizę įtraukti tik 23-ų knygų viršeliai. Likusieji į korpusą nepateko, nes 1) yra pritaikyti labai siauram, specifiniam skaitytojų ratui ir

⁷ Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija* (daktaro disertacija), Vilnius: lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 296–320. Tekstai 2005 m. ir 2015 m. leidimuose – identiški.

reprezentuoja smarkiai adaptuotą *Dievų miško* variantą⁸; 2) reprezentuoja ne *Dievų mišką*, o knygų seriją ar leidyklą, kuriai knyga priklauso⁹; 3) Lietuvoje nepavyko gauti knygos egzemplioriaus¹⁰. Kadangi beveik pusė visų knygų turi aplankus (besiskiriančius nuo viršelių), iš viso analizės korpusą sudaro 33 skirtingi vizualiniai ar vaizdažodiniai tekstai. Iš visų knygų aštuonios yra lietuviškos, o penkiolika – kitomis kalbomis (rusų, lenkų, prancūzų, latvių, estų, bulgarų, čekų, ispanų, anglų ir vokiečių)¹¹. Viršelių analizė taip pat remsis modalumų teorija. Naudodami tuos pačius įrankius taikysime juos vaizdažodinių tekstų aprašymui. Galiausiai, tas pats analizės metodas leis objektyviai susieti ir palyginti du knygos dėmenis: viršelį ir literatūros kūrinį.

Ne kiekvieno viršelio analizė bus vienodai plačiai pateikiama. Nors visi viršeliai tiek plastiškai, tiek figūratyviai yra gana skirtingi, analizuojant juos kaip tekstus sudarytus iš modalinių pasakymų paaiškėja, kad modalinių struktūrų lygmenyje skirtumų mažiau. Dėl to susidaro didesnės ar mažesnės viršelių grupės, kuriose skirtingais formantais išreiškiamos identiškos ar panašios modalinių struktūrų konfiguracijos. Iš kiekvienos tokios grupės galima sudaryti invariantą, kurį pristatysime remdamiesi jį reprezentuojančiais viršeliais. Invariantą menkai tepapildantys viršeliai nebus plačiai aptariami. Akcentuosime tik tuos jų aspektus, kurie yra originalūs invarianto atžvilgiu. Taigi mažesnis dėmesys konkrečiam viršeliui nereiškia, kad jam skirta mažiau dėmesio analizės procese. Priešingai, kiekvieno viršelio modalinė analizė buvo plėtojama ant plastinės ir figūratyvinės analizės pamato, tačiau visa tai į darbą nepateko dėl jo apimties ribotumo¹².

Kritiškai pažvelgus į pasirinktą analizės korpusą galima pasigesti *Dievų miško* memuarų vertimų analizės. Kodėl jie praleidžiami, o verstinių leidimų viršeliai interpretuojami originalaus, tačiau ne verstinio varianto pagrindu? Žinome, kad tobulas vertimas iš vienos kalbos į kitą neįmanomas, tad kiekvienas vertimas yra naujas, skirtingai reprezentuotinas tekstas. Visgi vadovaujamės prielaida, kad vertėjo užduotis yra perteikti tapačią prasmę kita kalba. Jis gali pasirinkti kitokias figūratyvias formas, tačiau vidinė teksto logika turėtų išlikti nepakitusi. Tokiu būdu heterogeniškas tekstas išreiškia analogišką giluminę prasmę, taigi

⁸ Tokie yra visi „mokinio bibliotekos“ lietuviški leidimai.

⁹ Tokią reprezentaciją galima atpažinti palyginus su kitomis tos pačios leidyklos ar knygų serijos knygomis. Kaip pavyzdžiai gali būti Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos (2005, 2015) ir Baltų lankų (2013, 2015) lietuviški leidimai. Taip pat *Dievų miško* nereprezentuoja *Raštų* tomų, kuriuose išspausdintas šis kūrinys. Tokie viršeliai iliustruoja Didier Tsala Effa suformuluotą „trukdymo“ (pranc. *obstruction*) terminą knygų viršelių santykio su literatūros tekstu tipologijoje. Žr.: Didier Tsala Effa, „Victor Hugo en couvertures: Jeux plastiques et conversion eidétique“, in: *Il peritesto visivo: Copertine e altre strategie di presentazione*, red. Luca Acquarelli, Michele Cogo, Francesca Tancini, Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2013, p. 34.

¹⁰ Tai 2013 m. Štuthofio muziejaus parengtas leidimas lenkų k.

¹¹ Eiliškumo seka rodo vertimų pasirodymo laiką – nuo seniausio (1958) iki naujausio (2007).

¹² Pavyzdžiu priede nr.1 pateikiame vieno viršelio plastinę ir figūratyvinę analizę.

verstinių tekstų atmetimas yra pateisinamas žingsnis. Dėl tos pačios priežasties galima pateisinti ir kitų lietuviškų memuarų versijų atmetimą. Nors visi tekstai senesni už 2005 m. versiją nuo jos skiriasi, šis skirtumas nėra toks ryškus, kad atsispindėtų pamatinėse visą romaną grindžiančiose modalinėse struktūrose. Tad, nors memuarų tekstas turi daug variantų ir yra problemiškas, semiotinei modalumų analizei jis yra tinkamas.

Darbo aktualumas

Šis darbas yra naujoviškas dviem aspektais – vizualinės ir modalinės semiotikų lauke. Vizualinę semiotiką paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais pradėjo formuoti Jean-Marie Flochas. Nors atsiradus vizualiųjų tekstų analizės metodui semiotiko žvilgsniui knygų viršeliai teoriškai tapo prieinami, jais nebuvo smarkiai susidomėta. Šiandien vizualinė semiotika yra viena plačiausiai išplėtotų metodo krypčių. Visgi jos dėmesio centre nebe knyga, o dailė, architektūra, reklama, fotografija ir kiti šiuolaikiniai diskursai, nepaisant to, kad literatūra tebėra svarbi kultūros dalis, o popierinės knygos vis dar gyvuoja, taikosi prie rinkos pokyčių (pvz. elektroninių knygų atsiradimo) ir kultūros raidos. Tad knygos viršelis yra plati, bet iki šiol plačiai nenagrinėta vizualinių diskursų terpė. Ryškiausia išimtis galėtų būti Didier Tsala Effa atlikta Viktoro Hugo knygų viršelių analizė¹³. Autorius viršelius tipologizuoja pagal santykį su knygų viduje esančiais literatūriniais kūriniais, tačiau jų atskirai neanalizuoja. Taigi, galima sakyti, skirtingų knygos dėmenų santykio problema semiotikos kontekste yra nauja. Tas pats galioja ir kitų metodų kontekste. Viršelis yra pripažįstamas svarbia knygos dalimi, tačiau nėra atskirų studijų, kuriose viršeliui būtų skirtas pagrindinis dėmesys.

Kitas darbo aktualumo aspektas – bandymas praplėsti modalumų teorijos ribas. Modalumų teorija susiformavo iš logikos ir, ypač, kalbotyros, todėl pirmiausia modalumai sieti su žodiniais diskursais¹⁴. Pastaraisiais metais pasirodo vis daugiau darbų, taikančių modalumus ir kitoms sritims aprašyti. Ne vieno erdvinio teksto analizėje modalumais naudojosi Manaras Hammadas¹⁵. Kaip parodė Jacques'as Fontanille'is, modalinės struktūros veikia ir madoje aprašant santykį tarp žmogaus kūno ir drabužio¹⁶. Pasak Erico Landowskio, modalumus galima pritaikyti ir sociosemiotikoje.¹⁷ Jovita Bružienė taikė modalumus nagrinėdama 1613 m. LDK

¹³ Didier Tsala Effa, 2013, p. 29–40.

¹⁴ Algirdas Julius Greimas, *Semiotika. Darbų rinktinė*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 285.

¹⁵ Manar Hammad, „Vilniaus universitetas. Semiotinis architektūros ir planų tyrimas“, in: *Semiotika*, nr.10, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; ir kt.

¹⁶ Jacques'o Fontanille'o pranešimas tarpdisciplininiame seminare Vilniaus universitete 2017 m. kovo 30 d. tema „Julien Fournié: mados sezonai. Gyvenimo formos ir kūniškos pasijos“.

¹⁷ Erico Landowskio pranešimai tarpdisciplininiame seminare Vilniaus universitete 2016 m. rugsėjo 22 ir 29 d. tema „Spąstai: nuo kūnų gaudyklės iki įsijungimo į tinklą“; Eric Landowski, *Prasmė anapus teksto: sociosemiotinės esė*, iš prancūzų kalbos vertė Paulius Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos, 2015, p. 269.

žemėlapi¹⁸. Pasak jos, tam tikri šio žemėlapio formantai modalizuoja skaitytoją kaip erdve keliaujantį subjektą, tad čia erdvinė ir vizualinė semiotikos susiduria. Visgi, išimtinai vizualinėje semiotikoje, o, juo labiau, nagrinėjant santykį tarp žodžio ir vaizdo arba literatūros kūrinio ir knygos viršelio, modalumams dėmesio beveik neskiriama.

Darbo struktūra

Aptarsime verstinę knygą rinkodaros ir skirtingų kultūrų kontekstuose. Atkreipsime dėmesį į vertimą tarp skirtingų semiotinių ir skirtingų natūraliųjų kalbų. Visa tai padės sprendžiant modalinių struktūrų skirtingose kultūrose klausimą. Po to pereisime prie galimų sąveikų tarp skirtingų knygos dėmenų aptarimo. Nagrinsime žodžio ir vaizdo santykį knygoje, jų tarpusavio vertimo galimybes ir sąveikos būdus. Taip pat, pateiksime modalumų teorijos pagrindinius principus ir sąvokas, kurios bus svarbios tiek žodinio, tiek vaizdinių tekstų analizei. Aptarę būdus, kuriais ši teorija bus taikoma ir ką tokiu taikymu tikimasi išsiaiškinti, pereisime prie konkrečių analizių pristatymo.

¹⁸ Jovita Bružienė, „Kartografinio diskurso semiotika: 1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapio analizė“, in: *Semiotika*, nr.9, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

1. VERSTINĖ KNYGA IR KULTŪRŲ SAŲEIKA

Kalbant apie skirtingas semiotines kalbas, šiuo atveju žodį ir vaizdą, „jos viena į kitą yra neišverčiamos. Pirmosios elementai neturi vienaprasmių atitikmenų antrosios struktūroje. Tačiau dėl kultūrinės konvencijos [...] tarp šių dviejų kalbų nusistovi sąlygiško ekvivalentiškumo santykiai“¹⁹. Pirmuoju numeriu pažymėta šio darbo problema iš dalies nurodo tą patį. Ji kelia tikslą patikrinti šį teiginį konkrečiu atveju: lyginant knygos viršelį su literatūros kūriniumi kaip tam tikrą pastarojo vertimą. Žinoma, tai yra vertimas tik tiek, kiek vertimu galima pavadinti reprezentaciją. Viršelio paskirtis nėra išdėstyti visas literatūros kūrinio reikšmes (tai būtų vertimas). Priešingai, kiekvienas viršelis siekia *reprezentuoti* literatūros kūrinį kondensuotu ir kuo paprastesniu būdu. Tokią viršelio funkciją lemia knygų rinkos suvokimas per marketingo prizmę. Dauguma didžiųjų leidyklų ir kitų knygų rinkos atstovų suvokia knygą kaip prekę, kurią reikia parduoti²⁰. Šiam tikslui pasiekti ir literatūros kūriniumi per viršelį reprezentuoti yra naudojamos kelios skirtingos strategijos. Pirma, tai dokumentacija, kuria bandoma fiksuoti tai, kas yra knygos viduje. Tokie viršeliai yra arčiausiai vertimo sampratos (visi kiti, kaip matysime, nuo jos nutolsta). Antra, tai koncepcija – ją pasitelkiantys viršeliai siekia reprezentuoti literatūros kūrinio „esmę“ naudodami vizualinę alegoriją, kalambūrą, paradoksą, metaforą ir pan. priemones, kurių tikslas paskatinti skaitytoją spontaniškam pirkimui. Trečia, tai ekspresijos strategija – vizualiai parodyti tik užuominą į literatūros kūrinį viduje, taip sukelti tam tikrą emociją ir priviliojant potencialų skaitytoją. Ketvirta, tai ne su literatūros kūriniumi, bet su leidyklos ar knygų serijos reklama susijusi strategija. Tokiame viršelyje nuorodų į knygos vidų yra labai mažai, dažnai jos tik žodinės ir informacinio pobūdžio.²¹

Knygos kūrime dalyvaujantis ir žodinių tekstą vaizdu papildantis dizaineris „turi sukurti santykį tarp žodžio ir vaizdo, tačiau neprivalo būti knygos turinio ekspertu – tam tikra distancija padeda objektyviai vertinti rankraščio struktūrą“²². Dar daugiau, viršelis kartais naudojamas knygos reklamai dar iki literatūros kūrinio sukūrimo²³. Taigi knygą apipavidalinantys dizaineriai paprastai paklūsta ne tiek literatūros kūrinio rankraščiu, kiek konkrečiai marketingo strategijai. Tokiu požiūriu viršelis yra ne vertimas, o tam tikra

¹⁹ Jurij Lotman, „Kultūrų sąveikos teorijos sukūrimo klausimu (semiotinis aspektas)“, in: *Kultūros semiotika: Straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 123–124.

²⁰ Alison Baverstock, *How to market books*, London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015, p. 3

²¹ Andrew Haslam, *Bookdesign: a comprehensive guide*, New York: Abrams, 2006, p. 23–24, 26–27, 165.

²² *Ibid.*, p. 28.

²³ *Ibid.*, p. 160.

reprezentacija, kuri turi sudaryti konkretų įvaizdį apie knygą. Šis įvaizdis nebūtinai tiesiogiai atitinka literatūros kūrinį, taigi tai nėra vertimas, tačiau tam tikras santykis su pačiu kūriniumi turi išlikti.

Čia reikia paminėti, kad analizuojantis semiotinis žvilgsnis nesidomi kauzaliniais ryšiais. Nepaisant to, kad knygos dizaineriai, redaktoriai ir leidėjai dažniausiai siekia viršelyje perteikti tam tikrą literatūros kūrinį nebūtinai tiesiogiai išreikštą prasmę, knygoje išlieka tiesioginis ryšys tarp dėmenų. Jis nagrinėjamas nepaisant bet kokių priežasčių. Jas pristatėme tik tam, kad būtų aiškus kontekstas. Jį tikimės permąstyti išvadose, atlikę semiotinę analizę. Grįžtant prie Jurijaus Lotmano teiginio apie sąlygišką ekvivalentiškumą – jis, be abejo, teisingas. Jei būtų kitaip, atlikę atgalinį vertimą gautume pradinį tekstą²⁴, t. y. *Dievų miško* memuarus galėtume atkurti iš knygos viršelio. Bet sąlygiškumas lemia laipsniškumą. Viršelio ir literatūros kūrinio prasmų ekvivalentiškumo laipsnis konkrečiais atvejais gali varijuoti ne tik dėl skirtingų strategijų, bet ir todėl, kad pasitelkiami atitikmenys yra daugiaprasmiai, o tai neišvengiamai kuria naujas reikšmes²⁵, kurios gali būti daugiau ar mažiau nutolusios nuo pirminio teksto.

Knygos atveju egzistuoja kita problema, kai šalia vertimo į kitą semiotinę kalbą (literatūros kūrinys → viršelis) atsiranda vertimas į kitą natūraliąją kalbą (literatūros kūrinio originalas → literatūrinis vertimas), kuris po to yra dar kartą verčiamas (lit. vertimas → viršelis). Sąlygiškas ekvivalentiškumas būdingas ne tik vaizdai ir žodžiui, bet ir skirtingoms natūraliosioms kalboms – literatūros kūrinio originalui ir literatūriniam vertimui. Natūraliosios kalbos turi vienaprasmių atitikmenų, tačiau dauguma (ar bent daugybė) atitikmenų yra daugiaprasmiai ir sąlygiški. Dažnai, taip pat ir *Dievų miško* knygos atveju, literatūrinis vertimas pakeičia ne tik žodį, nes šalia naujo žodinio teksto kuriamas ir naujas viršelis. Šio darbo analizės korpuse tai matosi akivaizdžiai. Verstiniam leidimams būdingi visiškai nauji vaizdiniai tekstai tiesiogiai nesiremiantys senaisiais vaizdais (arba darantys tai neakivaizdžiai). Taip atsiranda keturi skirtingi tekstai siekiantys reprezentuoti tą pačią prasmę: 1) originalus literatūros kūrinys, 2) originalios knygos viršelis, 3) verstinis literatūros kūrinys, 4) verstinės knygos viršelis.

Tiesioginis ryšys yra tik tarp originalaus lit. kūrinio ir jo viršelio, verstinio lit. kūrinio ir jo viršelio, originalaus ir verstinio lit. kūrinių variantų. Likusiais atvejais tiesioginio ryšio nėra. Pavyzdžiui, tarp leidimų skirtingomis kalbomis viršelių įsiterpia du literatūriniai tekstai. Tačiau, nors tiesiogiai nesusiję, tokie viršeliai atlieka identišką funkciją – reprezentuoja literatūros kūrinį kaip tam tikrą prasmės invariantą, kurio variantai (tos prasmės išraiškos) yra

²⁴ Jurij Lotman, 2004, p. 124.

²⁵ *Ibid.*, p. 131.

skirtingi žodiniai tekstai²⁶. Būtent dėl to *Dievų miško* vertimus analizėje galėjome praleisti. Nepaisant tapačios viršelių funkcijos reprezentuoti tą pačią prasmę, jie nėra vienas kito atitikmenys skirtingomis kalbomis (kokiais laikomi žodiniai tekstai ir jų vertimai). Jie lygintini tik todėl, kad visi viršeliai vienaip ar kitaip siejasi su kitais knygos dėmenimis ir ten išreikštomis prasmėmis. Toji sąsaja kiekvienu atveju gali reikštis įvairiai. Gali būti pasirenkama vis kitokia reprezentacija, akcentuojamas vis kitas prasmų visumos fragmentas, iškeliamas ar pridedamas vis kitoks kontekstas. Šią galimybę iliustruoja mūsų pasirinkti viršeliai ir jų skirtumai.

Visa tai reiškia, kad kodas daro įtaką tekstui. Tekstas kinta tiek perrašomas skirtingomis semiotinėmis, tiek ir skirtingomis natūraliosiomis kalbomis. Šalia to, teisingam kodo perskaitymui reikalinga ne tik techninė, bet ir kultūrinė kompetencija – tam tikras skaitymo tinklėlis. Jis „paklūsta kultūriniam reliatyvizmui“ ir „įvairuoja laike ir erdvėje. Kiekviena kultūra, turinti savą „pasaulio viziją“, sukuria įvairuojančias sąlygas objektams atpažinti, taigi ir regimosioms figūroms, „reprezentuojančioms“ natūralųjį pasaulį, identifikuoti“²⁷. Tad kiekvienas tekstas turi būti pritaikytas prie kultūros, kurioje pasirodo. Nagrinėdamas kultūrų sąveiką Lotmanas rašo: „išorinės kultūros vidiniam poveikui būdinga bendravimo su kultūriniu pasauliu, į kurį jis yra inkorporuotas, kalba. Tačiau dėl šio komunikacijos lengvumo prarandamos tam tikros [...] kopijuojamo išorės objekto savybės“²⁸. Šitai galima pritaikyti ir mūsų objektui – verstinei knygai. Knyga išversta iš užsienio kalbos ir publikuota savoje kultūroje praranda tam tikras reikšmes, kurios buvo būdingos originaliai knygai – tiek jos viršeliui, tiek literatūros kūriniai knygos viduje. Kadangi mūsų prieiga remiasi modalumais, t. y. viena iš giliųjų diskurso struktūrų, vargu ar tikslumo siekiantis literatūrinis vertimas gali įrodyti šį Lotmano teiginį. Tačiau tikėtina, kad tai gali padaryti daug laisviau kuriami knygų viršeliai. Juose daug geriau pasimato kokie skirtingi gali būti vertimo iš „svetimo“ į „savą“²⁹ rezultatai. Tiek kalbant apie užsienio (svetimos erdvės) literatūros vertimus, tiek apie savos literatūros (bet svetimo laiko) naujus perleidimus. Visi šiame skyriuje minėti pastebėjimai iliustruoja, viena vertus, galimas skirtingumo mūsų viršelių korpuse priežastis ir, kita vertus, skirtingų galimų vaizdo ir žodžio sąveikos būdų knygoje priežastis. Pastaruosius sąveikos būdus aptarsime kitame skyriuje.

²⁶ Čia galima priminti, kad *Dievų miško* atveju kiekviena iš minėtų keturių tekstų rūšių taip pat turi daugybę savo variantų. Tuo tarpu apie invariantą kalbėti leidžia įvade minėta prielaida, kad literatūros kūrinys turi giluminę logiką ir ja paremtą prasmę nesvarbu, kokia kalba parašytas ar kiek kartų redaguotas yra žodinis tekstas – tokio kūrinio išraiška.

²⁷ Algirdas Julius Greimas, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, iš prancūzų k. vertė Kęstutis Nastopka, Rasa Čepaitienė, Gintautė Lidžiuvienė, in: *Baltos lankos*, nr.23, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 78.

²⁸ Jurij Lotman, 2004, p. 128.

²⁹ *Ibid.*, p. 119.

2. ŽODIS IR VAIZDAS

2.1. Žodis ir vaizdas knygoje

Nors grožinis romanas ar bet koks kitas literatūros kūrinys paprastai prieinamas tik per knygą, tai nėra tapatūs dalykai. Viena iš žodžio *knyga* reikšmių iš tiesų yra tai, kas joje parašyta, tačiau knyga taip pat yra materialus daiktas ir rašytinės kultūros dalis³⁰. Kaip kultūros dalis, knyga yra sudėtinis semiotinis tekstas. Jis vienu metu ir vizualinis, ir žodinis. Žodis ir vaizdas susipina tiek knygos viršelyje, tiek knygoje esančiame literatūros kūrinyje. Visgi, viršelyje dominuoja vizualus tekstas. Žodinio teksto gali net nebūti, nors dažniausiai jis yra ir atlieka informacinę funkciją – nurodo knygos pavadinimą, autorių, leidyklą ir t. t. Literatūros kūrinyje, priešingai, dominuoja žodinis tekstas, o vizualumas, išskyrus iliustracijas, pasirodo tik kaip žodinio teksto išraiška. Taigi žodžio-vaizdo priešprieša neatitinka literatūros kūrinio-viršelio priešpriešos, nors mūsų analizėje šis neatitikimas atsiskleis tik vaizdažodiniuose viršeliuose (žodinio teksto vizualumo nenagrinėsime).

2.2. Žodžio ir vaizdo specifika

Į žodžio ir vaizdo specifiką pradėta gilintis seniai. Tam tikri skiriamieji bruožai buvo pastebėti jau antikoje. XVIII a. viduryje Gottholdas Ephraimas Lessingas išsamiai parodė, kad poezija tiesiogiai artikuliuoja laiką ir netiesiogiai – erdvę, o dailė tiesiogiai artikuliuoja erdvę ir netiesiogiai – laiką.³¹ Šiandien tokia pati samprata vis dar aktuali kalbant apie bet koki žodinį ir vaizdinį tekstą (jei tai statiškas vaizdas). Žodis tradiciškai suvokiamas kaip laikiškas, tačiau tam tikra prasme jis yra ir erdviškas. Pasak Irinos Melnikovos, erdviškumą žodyje galima suvokti dvejopai: kaip vizualumą ir kaip vaizdingumą. Vizualumas – tai plastinė teksto forma patiriama rega³². Vaizdingumas – teksto prasmės sukeliama mentaliniai vaizdiniai.³³ Vienas iš žodžio ir vaizdo skirtumų yra tas, kad vaizdo vizualinė forma dažnai sutampa su mūsų suvokiamu vaizdu, o žodyje vizualumas ir vaizdingumas sutampa tik tada, jei žodinis tekstas yra ikoniškas.³⁴ Visa tai suartina šias semiotines kalbas. Vis dėlto, į žodžio erdviškumo problematiką nesigiliname, nes tai nėra mūsų darbo tikslas. Semiotiškai analizuodami žodinį tekstą mes jau operuojame jo vaizdingumu, perskaitome juo aprašytą erdvę.

³⁰ Danutė Zovienė, 2006, p. 188.

³¹ Gotthold Ephraim Lessing, *Laocoon. An essay upon the limits of painting and poetry: With remarks illustrative of various points in the history of ancient art*, iš vokiečių k. vertė Ellen Frothingham, Boston: Roberts Brothers, 1887, p. 91–92.

³² Kalbant semiotiniais terminais, tai plastinis matmuo (tokie žodinio teksto bruožai kaip šriftas, dydis, spalva).

³³ Irina Melnikova, *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 57.

³⁴ *Ibid.*, p. 76–82.

Daug svarbesnė problema mums yra vaizdo laikiškumas, nes jis, palyginti, ne toks akivaizdus. Laikas suponuoja naratyvumą, o tai leidžia aprašyti vaizdą naratyvinės semiotikos įrankiais ir išskaityti jame esančias užuominas apie subjekto modalinę kompetenciją. Žodinis tekstas yra laikiškas visų pirma dėl to, kad aprašo įvykių seką, tai yra tam tikras naratyvas. Vaizdas gali būti ne mažiau naratyvus nei žodis. Monika Saukaitė straipsnyje „Vaizdo naratyvumas“ aprašo naratyvumo raiškos vizualiame tekste būdus (remiantis naratyvine semiotika):

1. Akivaizdžiausiai naratyvumas reiškiasi tokiuose vizualiuose tekstuose, kuriuose vaizduojamos bent dvi skirtingos scenos, kurias galima perskaityti kaip vienas kitą keičiančius įvykius (pvz. komiksai, ciklai ir t.t.).
2. Ne taip akivaizdžiai – vizualiuose tekstuose, kuriuose galima numanyti nors minimalią įvykių sekvenciją. Buvę ir būsimi momentai nėra parodyti, bet juos galima įsivaizduoti (ypač per suponuojamą žmogaus kūno judėjimą).
3. Statiški vizualūs tekstai, kuriuose galima numanyti ne įvykių seką, bet tokios sekos galimybę. Kaip ir antruoju atveju, numanyti leidžia žmogaus kūnas, konkrečiai – gestas, į kurį adresatas turi tam tikru būdu reaguoti. Tad šiai struktūrai reikalingos bent dvi figūros-atlikėjai.
4. Atlikėjo žvilgsnis į teksto suvokėją jį patį įtraukia į reikšmės struktūrą. Šis atvejis atitinka trečiąjį, tik vietoje bent dviejų atlikėjų čia veikia atlikėjas(-ai) ir suvokėjas³⁵.

Pagal tokį supratimą įvykių seką konstruoti gali tik tokie atlikėjai, kurie yra žmonės ar bent jau žmogiški, gebantys žmogiškai judėti ir gestikuliuoti. Išlieka klausimas ar laiką vaizde gali išreikšti ne tik žmonės, bet ir gyvumo semos neturinčios figūros, pvz. gamtos stichijos. Visais Saukaitės aprašytais atvejais (išskyrus pirmąjį) vaizduojamas tik vienas momentas, kuris gali atitikti ne daugiau negu vieną žingsnį naratyvinėje schemoje, vieną transformaciją. Tuo tarpu žodis gali išreikšti potencialiai neriboto ilgio įvykių seką. Tad, nors žodis yra pajėgesnis išreikšti laiką, naratyvinė ir iš dalies modalinė semiotika gali būti pritaikyta ir statiškam vaizdai aprašyti. Kadangi žodinis ir vaizdinis tekstai abu gali išreikšti tiek laiką, tiek erdvę, vertimas iš vienos semiotinės kalbos į kitą (iš žodžio į vaizdą arba atvirkščiai) gali būti tikslesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Žinoma, visiškai tikslus vertimas yra

³⁵ Monika Saukaitė, „Vaizdo naratyvumas“, in: *Vilniaus Dailės Akademijos darbai*, nr.64, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 33–44.

nejmanomas.³⁶ Tačiau vaizdas gali tam tikrais būdais reprezentuoti naratyvines transformacijas. Pritaikę šį teiginį knygai turime pagrindą manyti, kad skirtingų knygos dėmenų ir jų santykio analizė gali atnešti nebanalių rezultatų.

2.3. Žodžio ir vaizdo sąveikos būdai

Kaip jau minėta, knygos dėmenys sudaro vieną meninį kūrinį, vieną semantinį visetą. Dėl to aplankas, knygos viršelis ir literatūros kūrinys yra glaudžiai susiję ir nagrinėjami kartu atskleidžia tam tikrą tarpusavio santykį. Šis santykis gali būti įvairus. Gintautės Lidžiuvienės atlikta vaizdo ir žodžio sąveikos reklamoje analizė atskleidė, kad įmanomi keturi variantai: sampyna, tautologija, papildymas ir kontradikcija.

1. Sampyna apibūdina santykį, kai ir vaizdas, ir žodis turi prasminį autonomiškumą. Kiekvienas iš šių tekstų formuoja bendrą prasmės visumą savais, kito teksto neartikuliuotais, aspektais.
2. Tautologija yra tokia žodžio ir vaizdo sąveika, kurioje abu tekstai skirtingais būdais pasako tą patį ir į reikšmės struktūrą neįveda nieko naujo (skirtingai, nei sampynos atveju), atsiranda prasmės lygiagretumas.
3. Papildymo santykis yra priešingas sampynai ta prasme, kad nė vienas tekstas neturi prasminio autonomiškumo. Kitaip sakant, abu tekstai yra suprantami tik skaitant juos kartu. Iš jų sąjungos ir atsiranda visuminė prasmė.
4. Kontradikcija tarp žodžio ir vaizdo atsiranda tada, kai abu tekstai turi prasminį autonomiškumą ir artikuliuoja susikertančias ar net priešingas prasmes. Tokiu atveju, bendra teksto prasmė atsiranda būtent iš jų sankirtos³⁷.

Šie žodžio ir vaizdo sąveikos būdai iš esmės turėtų galioti ne tik reklamoje, o ir visuose kituose kontekstuose, taip pat ir knygoje. Kad jie galioja tarp skirtingų knygos viršelio komponentų jau buvo įrodyta³⁸. Ar toks pat santykių spektras galioja tarp knygos viršelio ir literatūros kūrinio – jau kitas klausimas. Mes jo specialiai nenagrinėsime, tačiau skirtingų sąveikos būdų galimybę verta turėti omenyje. Mūsų manymu, ją galima numanyti iš kai kurių teorinių prielaidų aptartų pirmajame skyriuje.

³⁶ Jurij Lotman, „Kultūros fenomenas“, in: *Kultūros semiotika*: Straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 25.

³⁷ Gintautė Lidžiuvienė, *Gyvenimo būdo reklamos estetika: vaizdinis ir žodinis tekstas* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2007, p. 75–119.

³⁸ Ula Valentaitė, *Rekomenduojamų ir perkamiausių knygų viršelių specifika: 2011 m. rinkinių analizė* (magistro baigiamasis darbas), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 70.

3. MODALUMŲ TEORIJA

Nors kilo žodinės kalbos sferoje, modalinė semiotika peržengė jos ribas. Ji tapo tokia metakalba, kuria galima aprašyti ir nežodinės kalbos pasakymus ir diskursus. Prieš gilinantis į skirtingus atvejus aptarsime modalinės semiotikos pagrindus. Modalumas yra apibrėžiamas kaip pasakymo predikatas, apibūdinantis kitą predikatą. Pastarasis gali būti dviejų rūšių. Tai būsenos arba veikimo pasakymas. Jie kyla iš predikatų /būti/ ir /daryti/. Taigi, modalumas yra toks predikatas, kuris apibrėžia šiuos du pasakymus. Modalumų sąrašas yra ribotas: /norėti/, /privalėti/, /galėti/, /mokėti/ (/žinoti/), /tikėti/.³⁹ Modalinių veiksmažodžių ir jų apibūdinamų predikatų tarpusavio ryšys lemia modalinės struktūros atsiradimą.⁴⁰ Norėjimas pats savaime nėra modalinė kategorija, tačiau norėjimas būti arba norėjimas veikti - yra. Sintagminėje ašyje tokia kategorija vadinama modaline struktūra.

Modalumas /tikėti/ kiek skiriasi nuo kitų, kadangi jis aprašo ne vien subjekto kompetenciją ar egzistenciją, bet jo kaip adresato požiūrį į tam tikro pranešimo santykį su tikrove. Bet kokio pranešimo adresantas /veikia, kad (kitas) žinotų/, tačiau kiekviena komunikacija yra simuliakrų komunikacija⁴¹, kuri kuria tiesos regimybę nepriklausomai nuo to, ar iš tiesų yra teisinga. Todėl /veikimas, kad žinotų/ virsta į /veikimą, kad tikėtų/.⁴² Tad pranešimo adresatas gali /(ne)tikėti, kad yra (arba nėra)/. Pagal tai pasakymai yra modalizuojami kategorija *būti* vs *atrodyti* ir iš to kylančiais tiesosakos modalumais: *tikra*, *netikra (klaidinga)*, *apgaulė (iliuzija, melas)*, *paslaptis*. Įtikinėjančio veikimo pavyzdžių yra ir *Dievų miške*.

Veikimo pasakymus modalizuoja norėjimas, privalėjimas, galėjimas ir mokėjimas veikti. Šios modalinės struktūros apibūdina subjektą ir grindžia jo santykį su vertės objektu. Dėl to veikimo modalumai naratyvinėje semiotikoje leidžia kalbėti apie modalinę subjekto kompetenciją. Tuo tarpu buvimo modalumai (norėti, privalėti, galėti, mokėti būti) yra sietini su objektu, jį apibūdina. Subjektas šiuo atveju yra būsenos subjektas, todėl šie modalumai grindžia subjekto pasijas vertės objekto atžvilgiu ir modalinę abiejų aktantų egzistenciją.⁴³ Pasijos kyla iš keleto tarpusavyje prieštaraujančių modalinių struktūrų kombinacijos, tad būsenos subjektams paprastai būdinga daugiau negu viena modalinė

³⁹ Kęstutis Nastopka, *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 100.

⁴⁰ Algirdas Julius Greimas, 1989, p. 289–290, 294.

⁴¹ Paolo Fabbri, „Simuliakrai ir semiotika: programos, taktikos, strategijos“, iš prancūzų k. vertė Nijolė Keršytė, in: *Baltos lankos*, nr.30, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 45.

⁴² Algirdas Julius Greimas, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, iš prancūzų k. vertė Rolandas Pavilionis, in: *Baltos lankos*, nr.12, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 12–13.

⁴³ Algirdas Julius Greimas, 1989, p. 310–311.

struktūra (jų kombinacija vadinama modaliniu įtaisu). Šalia to, modalumai ne tik egzistuoja kartu. Jie gali paveikti vieni kitus ar sukelti kitų modalinių struktūrų atsiradimą, taip sudarydami intermodalinę sintaksę.⁴⁴

Kadangi iš pasakymų susideda ne tik žodiniai, bet ir visi kiti diskursai, modalinės struktūros yra potencialiai užkodotos bet kurios rūšies tekstuose, įskaitant ir vizualinius. Taigi modalinė semiotika yra tinkamas įrankis analizuoti tiek vaizdiniam, tiek žodiniam diskursui, taip pat ir jų santykiui. Tiesa, nors modalinės kategorijos yra tos pačios nepriklausomai nuo diskurso tipo, skiriasi jų raiška žodyje ir vaizde. Vaizde modalines kategorijas gali presuponuoti tiek konkrečios figūros⁴⁵, tiek plastinės kategorijos ar formos. Tam tikri formantai kaip subjektą gali modalizuoti ir patį skaitytoją.⁴⁶

Dievų miško memuaruose svarbūs yra tiek intencionalūs (veikimas), tiek egzistenciniai santykiai (buvimas). Buvimo modalumai susiję su timine kategorija *euforija* vs *disforija*, kuria apibūdinamas gyvų būtybių santykis su aplinka. Šis santykis apibūdina visas /gyvas/ būtybes ir yra gilesnio lygmens buvimo modalumų atitikmuo. Modalinė erdvė presuponuoja timinę erdvę ir apibūdina antropomorfinį lygmenį - /žmogiškų/ subjektų santykį su aplinka ir vertės objektais.⁴⁷ *Dievų miške* svarbios žmogiško subjekto pozicijos tiek gyvumo, tiek žmogiškumo semantinėse ašyje, ir jos yra susijusios tarpusavyje. Abi jos gali būti aprašomos buvimą nusakančiomis modalinėmis struktūromis. Buvimo modalumai apibūdina ne tik subjektą, bet ir objektą. Norinčio būti subjekto vertės objektas yra geidžiamas. Norinčio nebūti – kenksmingas; privalančio būti – reikalingas; negalinčio būti – neįmanomas, ir t.t. Tiesa, *norėjimo* ir *privalėjimo būti* modalumai artimesni subjektui, o *galėjimo* ir *mokėjimo būti* – daugiau determinuoja vertės objekto statusą. Vertės objektas, savo ruožtu, gali priešintis subjekto norams ir sugebėjimams (endogeniniai *norėjimo* ir *galėjimo* modalumai), būdamas, pavyzdžiui, neįvykdomas arba apgaulingas (egzogeniniai *privalėjimo* ir *mokėjimo* modalumai).⁴⁸ Galiausiai, buvimo modalumai negali būti analizuojami be veikimo modalumų. Praktikoje paaiškėja, kad, pavyzdžiui, *mokėjimas daryti* intersubjektiniame kontekste gali tapti mokėjimo būti konstitucija ir virsti į *mokėjimą būti* (tai „buvimo veikiant būdas“, modalizuota

⁴⁴ Jacques Fontanille, „Astmos pasijos“, iš prancūzų k. vertė Justinas Šuliokas, in: *Baltos lankos*, nr.36, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 139, 142–143.

⁴⁵ Jovita Bružienė, 2013, p. 39, 42.

⁴⁶ Ibid., p. 37.

⁴⁷ Algirdas Julius Greimas, 1989, p. 309.

⁴⁸ Ibid., 312–314.

mokėjimo būti forma)⁴⁹. Buvimą ir veikimą šiuo atveju skiria tik sąsaja su tikslu, arba tokios sąsajos suspendavimas.⁵⁰

Memuarų analizė remsis modalinių struktūrų išgryninimu. Figūratyvinės raiškos ir naratyvinės sintaksės lygmenyse glūdi modalinės vertės, kurias abstrahuojant gausime modalinių kategorijų sąrašą. Modalinė sintaksė yra viena iš perspektyvų parodančių santykį tarp subjektų ir jų vertės objektų. Taip pat, tarp subjekto ir kito (subjekto). Remiantis prielaida, kad intersubjektinius santykius *Dievų miške* grindžia modalinės struktūros, bandysime ją įrodyti modalinės semiotikos įrankiais nagrinėdami lagerio visuomenę kaip kelių kolektyvinių subjektų instituciją. Kaip lauką, kuriame skleidžiasi šių kolektyvinių subjektų sąveika. Kadangi intersubjektiniai santykiai sudaro didelę dalį *Dievų miško* diskurso, jie gali padėti atpažinti, kokia reprezentacija yra užkoduota knygų viršeliuose. Mūsų manymu, intersubjektinė sintaksė reprezentuoja ne tik naratyvinę ar loginę diskurso sandarą, tačiau ir ideologinį jo krūvį.

⁴⁹ Algirdas Julius Greimas (Jacques Fontanille), „Gražus gestas“, iš prancūzų k. vertė Kęstutis Nastopka, in: *Baltos lankos*, nr.33, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 132.

⁵⁰ Kęstutis Nastopka [ir kt.], „Veiksmo etika ir estetika – Beau geste“, in: *Baltos lankos*, nr.33, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 163.

4. DIEVŲ MIŠKO ANALIZĖ

4.1. Pirminės pastabos

Dievų miškas yra Balio Sruogos memuarai apie patirtį Štuthofio koncentracijos lageryje nuo 1943 m. kovo iki 1945 m. gegužės. Juose autorius aprašo savo prisiminimus nuo patekimo į lagerį iki lagerio evakuacijos ir išsigelbėjimo jos metu. Tekste pateikiamas gyvenimo lageryje vaizdas, pristatomi lagerio gyventojai ar jų grupės, su jais susiję nutikimai. Memuaruose yra apstu ironijos ir juodojo humoro. Jais autorius nebanaliai pridengia nacistinės sistemos sukeltus skausmus, apie kuriuos tiesiogiai kalbama vos keliose vietose. Mes taip pat apie juos nekalbėsime ir pažvelgsime į šį kūrinį iš kitos perspektyvos. Tam tikra prasme, lageris yra ne daugiau, nei įvairiais santykiais susaistytų žmonių bendrija. Aprašyti tokį lagerį reiškia aprašyti lageryje gyvenančių žmonių santykius. Pasakojimas apie politiką, karą, demografiją ar nacistinės Vokietijos valdžios organų struktūrą yra tik nedidelis papildymas pagrindinio pasakojimo, t. y. pasakojimo apie lagerio bendruomenę ir ją sudarančių individų santykius. Todėl nagrinėsime išskirtinai šiame kūrinyje pasirodančius subjektus⁵¹. Taip galėsime išgryninti lagerio kaip įvairiais santykiais susaistytų žmonių bendrijos vaizdą.

Atlikėjų pasakojime yra labai daug ir jie visi atrodo labai skirtingi. Be to, kad lagerį sudaro kaliniai, esesininkai ir gestapininkai, tarp jų visų yra 26 tautybių, skirtingų tikėjimų atstovų. Kaliniai suskirstyti į bent dešimtį tipų (politiniai, kriminalistai ir t. t.); kai kurie jų lageryuose gyvena daugybę metų, kiti juose gimsta arba vos patekę tampa „klipatomis“; jie yra įvairiausių profesijų, patekę į lagerį dėl įvairiausių priežasčių; jų padėtis ir elgesys lageryje skirtingas. Net patys esesininkai sudaryti iš savanorių ir priverstinai tarnaujančiųjų, iš vokiečių ir kitataučių, iš elito ir „masių“. Visgi, marga lagerio bendruomenė, žiūrint abstrakčiau, nėra tokia skirtinga. Nagrinėdami modalines struktūras pamatėme, kad daugelis subjektų yra labai panašūs. Tai leido sukonstruoti vos keletą kolektyvinių subjektų, kurie aprėpia atlikėjų spektrą paviršiniame lygmenyje. Taigi, pirmiausia pateiksime šių kolektyvinių subjektų aprašymus.

Visų pirma, lagerio bendriją galima išskirti į dvi grupes: kalinius ir sargus. Tarp jų esama hierarchinio skirtumo. Sargai yra valdantieji, o kaliniai – valdomieji. Sargai yra tie, kurie gali ir *privalo daryti*⁵², t. y. valdyti kalinius. Pastarieji yra tie, kurie *negali daryti* (apribota

⁵¹ Kadangi dėmesį akcentuosime būtent į subjektus esančius tekste, nenagrinėsime būdų, kuriais yra modalizuojamas skaitytojas (diskurso suvokėjas) kaip subjektas, nors tam tikra tokio pobūdžio modalizacija, greičiausiai, egzistuoja (pavyzdžiui, žodinio teksto sintagminis išdėstymas steigia skaitymo kryptį, kurios skaitytojas turi laikytis (*privalo daryti*), kad suprastų tekstą).

⁵² Sargų galėjimas daryti nėra absoliutus. Lygiai kaip kaliniai, sargai kai kuriais atvejais ir negali daryti (pvz. išeiti iš lagerio, bendrauti su moterimis kalinėmis ir t. t.). Skirtumas atsiranda lyginant su kaliniais, kurių negalėjimas daryti yra šiek tiek didesnis ir kitokio pobūdžio.

jų fizinė ir elgesio laisvė), arba *privalo nedaryti* (to ką jie nori). Hierarchinė struktūra lemia, kad sargai tampa kalinių lėmėjais, kadangi jie primeta kaliniams konkrečią verčių sistemą – priimti kalinio vaidmenį ir elgtis pagal jį. Tokiu būdu kalinių prievolė nedaryti to ko jie nori virsta *privalėjimu daryti* taip, kaip verčia lėmėjas-sargas. Sargai *Dievų miške* pasirodo ne tik kaip lėmėjai, bet ir kaip subjektai, tad pereikime prie jų kaip subjektų aprašymo.

4.2. Sargų kolektyviniai subjektai

Aukščiau pateiktą sargų naratyvinį-modalinį apibūdinimą *Dievų miške* beveik išimtinai užima esesininkai, kadangi lageris yra SS organizacijos nuosavybė. Jame figūruoja ir gestapas, tačiau jis „buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių likimui.“⁵³ Kai kuriais atvejais, patys kaliniai užima sargų poziciją kitų kalinių atžvilgiu (pvz. lagerio seniūnai, kapai ir kt.), tačiau hierarchinis atstumas tarp jų ir aukščiausios valdžios išlieka. Taigi subjektą „sargas“ figūratyviame lygmenyje atitinka esesininkas. Visi sargai turi bent du vertės objektus ir vienas iš jų visada yra *gyvybė*. Gyvi sargai yra konjunkcijoje su gyvybe ir jų siekis yra tą konjunkciją išlaikyti. Pačiame tekste tai tiesiogiai beveik nepasirodo, juolab, kad sargams išgyventi konclageryje yra nepalyginamai lengviau, nei kaliniams. Tačiau toks vertės objektas išryškėja kartu su hierarchine esesininkų sudėtimi: „Kur SS kariauninkėlis ras šiame pasaulyje geresnę vietelę negu lageryje? O kas, jei dėl komendanto raštelio dar fronte atsidursi? Ką gi save gerbiąs esesininkas veiks fronte? Ką gi jis muš tenai, ką gi jis vogs? Dar pats gali kailin gauti.“⁵⁴ Kodėl gyvybė yra išskiriama kaip vertės objektas? Juk, galima sakyti, kiekviena gyva būtybė iš prigimties nori būti. Tačiau *Dievų miške* aprašomas karo laikotarpis, tad gyvybės išsaugojimas tampa svarbiausiu siekiu, jis grindžia sargų modalinę egzistenciją ir kompetenciją. Gyvybės naratyvinė programa sargams tampa pagrindine, o, kad norėjimą būti papildytų galėjimu būti, jie priima sargų vaidmenį. Sargai yra *norintys* ir *galintys būti* subjektai.

Sargas turi prievolę valdyti kalinius, tad šis vaidmuo primeta subjektui valdžios naratyvinę programą. Jos lėmėjas yra dar aukštesnė valdžia – tai gali būti aukštesnio rango SS pareigūnas arba pats Berlynas. Kadangi sargas *nori būti* (gyventi), jis *privalo daryti* (valdyti kalinius). Tai reiškia saugojimą, kad kaliniai nepabėgtų, kad dirbtų ir darytų tai, kas liepta. Kita vertus, sargas *gali daryti* su kaliniu ką nori: vogti iš jo, keikti jį ir mušti. Tai nėra prievolė, o tik „gero tono požymis“.⁵⁵ Čia atsiranda pasirinkimo galimybė. Memuaruose aprašomas ne vienas

⁵³ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 41.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 166.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 51.

esenininkas, kuris matant valdžiai kalinius muša, o valdžios pareigūnui nosisukus „iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais kaliniais mielai bičiuliaujas.“⁵⁶ Tad, šalia galėjimo daryti, vieni sargai ir *nori daryti*, o kiti – *nenori daryti*. Matyti, kad valdžia kaip vertės objektas yra dvejopas. Viena vertus, tai valdžia kaip sargo prievolė, kita vertus, tai valdžia kaip noras pažeminti kitą, kad pats pasijustum valdovu.⁵⁷ Pirmuoju atveju valdžia yra viso labo pagalbinis vertės objektas siekiant išsaugoti konjunkciją su pagrindiniu vertės objektu – gyvybe. Antruoju atveju valdžia tampa pagrindiniu vertės objektu šalia gyvybės.

Šalia noro ir nenoro daryti yra trečia galimybė: *norėti nedaryti*. Sargas, kuris *nori nedaryti* (nemušti kalinių), yra taip nusiteikęs ne dėl to, kad valdžia jam yra priemonė išsaugoti gyvybei.⁵⁸ Jis turi trečią naratyvinę programą, kurioje vertės objektas yra dorovė. Ši programa verčia jį atmesti valdžios programą ir elgtis priešingai: *norėti daryti* (padėti kaliniams) ir *būti* (doru). Tuo tarpu sargas, kuris tik *nenori daryti* (mušti kalinių), nesiekia ir dorovės, gyvybė jam svarbiau tiek už valdžią, tiek už dorovę. Kaip matome, dorovės ir valdžios naratyvinės programos apibūdinamos priešingomis modalinėmis struktūromis, tad ir patys vertės objektai yra priešingi. Taigi kiekvienas sargas atsiduria kurioje nors šios ašies vietoje:

Dorovė	Gyvybė	Valdžia
_____	_____	_____
<i>norėti nedaryti (nemušti)</i>	<i>nenorėti daryti (mušti)</i>	<i>norėti daryti (mušti)</i>
<i>norėti daryti (padėti)</i>	<i>nenorėti daryti (padėti)</i>	<i>norėti nedaryti (nepadėti)</i>

Matome tris intermodalines struktūras, pagal kurias galime skirti tris sargų grupes, tris kolektyvinius subjektus. Dorovės poziciją užima draugiški esenininkai, valdžios poziciją – priešiški esenininkai, o tarpinę gyvybės poziciją – pasyvūs esenininkai. Štai svarbiausios jų modalinės egzistencijos ir kompetencijos vertės:

Draugiški esenininkai (S₁): Norėti būti (G)⁵⁹ → privalėti daryti (V); galėti daryti (V); norėti nedaryti (V); norėti daryti (D); norėti būti (D); neprivalėti būti (D).

Priešiški esenininkai (S₂): Norėti būti (G) → privalėti daryti (V) → galėti būti (G); norėti daryti (V) + norėti būti (V) → mokėti būti (G); norėti nedaryti (D).

Pasyvūs esenininkai (S₃): Norėti būti (G) → privalėti daryti (V) → galėti būti (G); galėti daryti (V); nenorėti daryti (V); nenorėti daryti (D).

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Tokią išvadą kildiname iš *norėjimo daryti* (smurtauti prieš kalinius) modalinės struktūros.

⁵⁸ Toks būtų tas, kuris *nenori daryti*, nepriklausomai nuo to ar daro, ar ne.

⁵⁹ „→“ – priežastinis ryšys, kairėje esanti modalinė struktūra suponuoja dešinėje esančią; „;“ – atskiria priežastinį ryšį ir tokio ryšio neturinčias modalines struktūras; „+“ – jungia kelias modalines struktūras į vieną priežastinį ryšį, atitinka žodį „ir“; G – vertės objektas gyvybė; V – v. o. valdžia; D – v. o. dorovė.

4.3. Kalinių kolektyviniai subjektai

Kaip ir sargų, vienas svarbiausių kalinių vertės objektų yra gyvybė. Skirtumas tas, kad kaliniams išlaikyti konjunkciją su gyvybe yra sunkiau, nei sargams. Jų gyvybė praktiškai bevertė ir tai iliustruoja begalė pavyzdžių. Kad išgyventų lageryje, kalinys turi žinoti kaip elgtis. Žinojimu dalijasi patyrę kaliniai: „saugokitės, kad viduriai nesugestų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi.“⁶⁰ Tuo tarpu naujokas „nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, - kad jis turi risčia bėgti. [...] Schreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko – su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbu, su pagaliu...“⁶¹ Kadangi kalinys *nori būti* (gyventi), jis *privalo daryti* tai, ką sargas jam įsako, o kad tai darytų, jis turi ir *mokėti daryti* (teisingai vykdyti įsakymus). Visa tai yra kalinio *mokėjimo būti* ir *galėjimo būti* (išlikti gyvam) sąlygos. Priešingai, jei kalinys nemoka ar negali daryti to, ko iš jo reikalauja, jis *nemoka būti*, o tai priveda prie *negalėjimo būti* (gyventi).

Su noru išgyventi susijęs ne tik įsakymų vykdymas, bet ir savarankiška iniciatyva. Ji gali būti dvejopa. Pirma, tai pastangos sugyventi su kitais kaliniais, palaikyti draugiškus ar bent ekonomiškus (paslauga už paslaugą) santykius, nes taip išgyventi lengviau: „Mūsų su jais [danais – T. J.] santykiai buvo kuo geriausi. Kai jie atvyko į lagerį, mes buvome jau seni katorgininkai, mes jau mokėjome lageryje gyventi, - mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius, - jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą.“⁶² Antra, tai pastangos mušti, žudyti kitus kalinius. Kaliniai mirtį mato kiekvieną dieną. „Iš čia tai ir atsiranda katorgininkuose tasai žvėriškas instinktas gyventi: bet kuria kaina išsilaikyti. Iš čia tasai hieniškas katorgininkų tarpusavio santykių žiaurumas.“⁶³ Kitaip sakant, „Norėdamas likti gyvas, turi žengti per kitų lavonus.“⁶⁴ Šalia to, išgyventi padeda ir vogimas („Kai nuorganizuoja iš virtuvės sandėlių [...] margarino, kruopų, duonos – atitinkamu kiekiu kaliniam keliom dienom ar savaitėm porcija sumažinama – ir viskas.“⁶⁵) arba kitų taisyklių nepaisymas („Kortomis lošti, ypač iš pinigų, lageryje buvo griežtai draudžiama, - kortomis lošė visuos blokuos, lošė iš pinigų, kartais – labai didelių.“⁶⁶). Visa tai galima įvardyti kalinių *mokėjimu daryti*, kuris konstituoja *mokėjimą būti*.

⁶⁰ Balys Sruoga, 2015, p. 38.

⁶¹ *Ibid.*, p. 49–50.

⁶² *Ibid.*, p. 241.

⁶³ *Ibid.*, p. 94.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 134.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 205.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 320.

Kaliniai trokšta ne tik išgyventi. Šalia to, yra ir kitų naratyvinių programų, kurios skirtingais atvejais skiriasi. Viena iš jų yra laisvės programa. Dauguma kalinių kažkada buvo laisvi, tačiau patekę į lagerį tą laisvę prarado – įvyko transformacija. Jų vertės objektas yra laisvės susigrąžinimas, kurį sugrąžinti gali tik atgalinė transformacija priešinga kryptimi. Šiuo atžvilgiu kaliniai yra *negalintys daryti* (laisvai judėti), o iš to seka *negalėjimas būti* (laisvam), papildomas *privalėjimu nedaryti* (nesiekti laisvės). Dauguma kalinių jos ir nesiekia. Bėgančių iš lagerio yra labai mažai, o pabėgančių – vos keletas. Šią naratyvinę programą tarsi užgožia gyvybės naratyvinė programa. Tad laisvė suprantama išskirtinai kaip fizinė laisvė *Dievų miške* pasireiškia retai, o kai pasireiškia, tai paprastai tik kaip *norėjimas būti* (laisviems). Kur kas problemiškesnės yra kitos laisvės formos: elgesio ir dvasinė laisvės.

Elgesio laisvę galima suprasti dvejopai. Viena vertus, tai kalinių elgesio normos kontroliuojamos draudimais. Kita vertus, tai elgesio laisvė kaip valdžios išraiška. Draudimai elgesio laisvę siejo su gyvybės programa. Pavyzdžiui, už bėgimą iš lagerio, rašymą apie lagerį, santykius su moterimis ir t. t. grėsė mirties bausmė. Kita vertus, kaliniai turėjo ir šiek tiek laisvių. Tad *privalėjimą nedaryti* arba *negalėjimą daryti* papildė ir *galėjimas daryti*. Pavyzdžiui, „lageryje buvo galima kalbėti laisvai, ką nori. Kalinys niekuo nerizikavo. Blogiau už lagerį gi nieko jam nebebus.“⁶⁷ Tokios laisvės neturi net sargai, tad šia prasme kaliniai yra laisvesni už juos. Visgi tai tik dalinė laisvė neprilygstanti sargų (irgi dalinei) laisvei. Šitaip suprantama elgesio laisvė nėra atskiras vertės objektas tiems kaliniams, kurie nori fizinės laisvės – su ja ateina ir elgesio laisvė. Tačiau buvo kalinių, kurie fizinės laisvės nenori, tačiau nori elgesio laisvės, nes tai jiems sutampa su valdžia.

Valdžia yra trečias kalinių vertės objektas. Ji suteikia nepriklausomybę ir laisvę nuo kitų kalinių (o kartais net nuo sargų įtakos), išskirtinių privilegijų lagerio gyvenime. Kaip ir sargų atveju, kalinių valdžios troškime glūdi noras pažeminti kitą ir pačiam pasijusti aukštesniu. Figūratyvi tokio vertės objekto išraiška – siekis užimti kalinių valdžios pozicijas (seniūnai, kapai, blokavieji, šreiberiai ir begalė kitų). Savaiame suprantama, toks siekis pasireiškia prievarta, kuri tęsiasi ir gavus valdžią. „Blokavo ar šreiberio žygiams veiksmu priešintis [...] nebuvo galima. Tai būtų pasipriešinimas valdžiai [...]“; „Blokavas, būdavo, paprastai už tokius darbus neklaužadą nudobia – ir baigta.“⁶⁸ Tad valdžią turintys kaliniai *gali daryti* (vieni šiek tiek daugiau, kiti beveik viską), *nori daryti* ir *nori būti* (privilegiuoti). Tuo pačiu, tokia jų kompetencija lemia *mokėjimą būti* (išgyventi). Iš to kyla *galėjimas būti*, kuris

⁶⁷ *Ibid.*, p. 178.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 184.

neretai priveda prie *norėjimo nebūti* laisvėje, nes kalinio statusas tampa daug geresnis, nei laisvojo.

Šalia elgesio laisvės yra ir dvasinė laisvė. Ketvirtas galimas kalinių vertės objektas yra dorovė kaip dvasinės laisvės išraiška. Lagerio bendrija paremta hierarchiniu valdžios principu. Valdžia primesta iš Berlyno kaip verčių sistema persiduoda esesininkams, o iš jų ir patiems kaliniams. Dorovė čia pasirodo kaip verčių sistema priešinga valdžiai ir jai besipriešinanti. Valdžia vyrauja ten, kur kaliniai yra vieni kitiems priešiški („kitaip jų nesuvaldysi“⁶⁹). Dorovė atsiranda ten, kur priešiškus paneigiamas draugiškumu, pagalba kitiems. Tačiau tokia pagalba galima tik iš tų, kurie patys *moka būti*: „valdžia jį [Zagorskį – T. J.] labai brangino [...]. Čia būdamas galėjo jisai daug kam pagalbos teikti – ir teikdavo jis jos gausiai, daugeliui kalinių stačiai gyvybę išgelbėdamas.“⁷⁰ Kadangi mokėjimas būti pasireiškia tiek draugiškumu (dorovė), tiek priešišku (valdžia), galima suponuoti subjekto laisvę rinktis. Todėl dorovę pasirinkusieji yra *norintys būti* (dori). Kadangi *mokėjimas būti* (išgyventi) reiškia sugyvenimą su valdžia, norą išgyventi ir būti doru suderinti sunkiau, negu norą išgyventi ir valdyti. Galbūt todėl yra ir tokių, kuriems dorovė yra svarbesnė už gyvybę arba laisvę. Gyvybę paneigia latviai dainuodami latviškas dainas ir taip įgrįsdami kitiems kaliniams. Kai kurie, „būdavo, [...] plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į dainininkų būrį. Tuomet, būdavo, latviai rimdzimdzina dar atkakliau, - į juos skrenda dar daugiau akmenų. [...] latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti.“⁷¹ Laisvę paneigia, pavyzdžiui, Sruoga su draugais atsisakydami laisvės Vokietijoje: „Mes norime grįžti į savo seną darbovietę, į Tėvynę, iš kurios mus neteisėtai ir negarbingai išplėšė“.⁷² Jie nori būti laisvi, tačiau priimti tokią laisvę reikštų paneigti savo dorovę.

Taigi, kalinių bendriją galima aprašyti pagal keturis vertės objektus – gyvybę ir tris laisves: fizinę laisvę, valdžią (elgesio laisvę) ir dorovę (dvasinę laisvę). Pagal šiuos objektus išskirtini trys kolektyviniai subjektai. Kaliniai, kuriems šalia gyvybės svarbi yra dorovė ir nesvarbi valdžia ir laisvė priklauso draugiško kalinio kolektyviniam subjektui. Jo dalimi yra ir individualus subjektas–Sruoga. Kaliniai, kuriems šalia gyvybės svarbi valdžia, o dorovė ir laisvė nesvarbios, priklauso priešiško kalinio kolektyviniam subjektui. Kaliniai, kuriems dorovė svarbiau už gyvybę ir visa kita priklauso kankinio kolektyviniam subjektui.⁷³

⁶⁹ *Ibid.*, p. 243.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 209–210.

⁷¹ *Ibid.*, p. 239.

⁷² *Ibid.*, p. 163.

⁷³ Kankiniai išsiskiria iš kitų kolektyvinių subjektų tuo, kad dvasinę laisvę iškelia aukščiau gyvybės, kai likusiems gyvybė yra arba vienodai svarbi kaip ir laisvė, arba už ją svarbesnė.

Draugiški kaliniai (S₄): Norėti būti (G) → mokėti daryti (G) + mokėti būti (G) → galėti daryti (D) + galėti būti (D); norėti būti (D); norėti būti (L); privalėti nedaryti (L).

Priešiški kaliniai (S₅): Norėti būti (G) → galėti daryti (V) + mokėti daryti (V) → mokėti daryti (G) + mokėti būti (G) → norėti nebūti (L); norėti būti (V) → privalėti daryti (V).

Kankiniai (S₆): Norėti būti (D) → privalėti daryti (D); neprivalėti būti (G); neprivalėti būti (L).

4.4. Intersubjektiniai santykiai

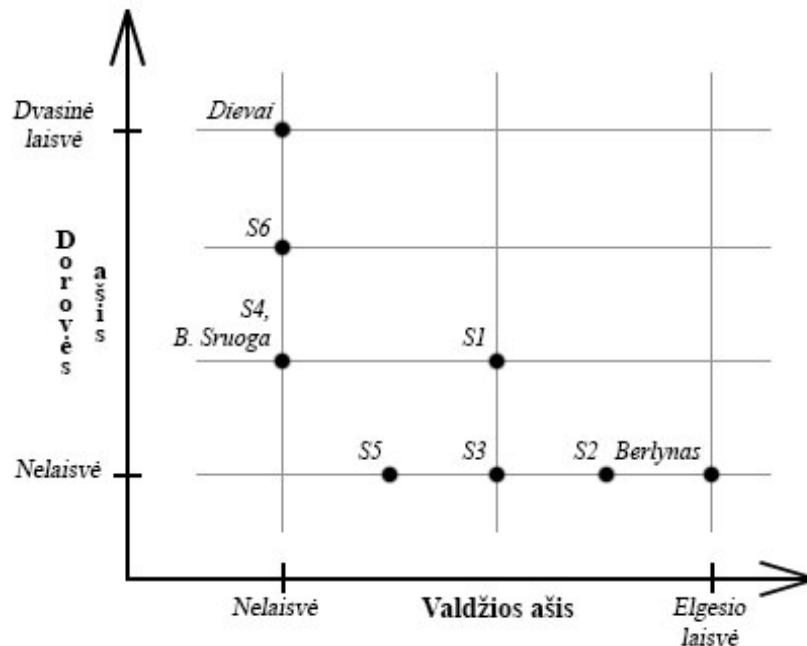
Esesininkai turi būti dėkingi už savo gyvybę kaliniams. Jeigu jų nebūtų, lagerio valdžia privalėtų keliauti į frontą, kas memuaruose nuosekliai tapatinama su mirtimi. Tad esesininkų *galėjimą būti* konstituoja kalinių buvimas. Jei esesininkams mirtis yra už lagerio ribų, tai kaliniams, priešingai, mirtis yra lagerio viduje. „Kiekvienas, įžengiąs į jį, yra jau faktinai pasmerktas mirti, - anksčiau ar vėliau.“⁷⁴ Taigi, galima sakyti, kaliniai miršta tam, kad esesininkai liktų gyvi. Tas pats matyti ir kalinių tarpusavio santykiuose. Priešiški kaliniai (S₅) priima iš Berlyno ir esesininkų ateinančią valdžios verčių sistemą ir savo ruožtu skleidžia prievartą ir mirtį. Paskiri S₅ individai *nori būti* (G), todėl daro, kad S₄₋₆ nebūtų, tad jų veikimas neigia kolektyviškumą ir visą kalinių bendriją verčia savidestruktyvia. Vieni kaliniai miršta tam, kad kiti kaliniai išliktų. Visiškai priešingai veikia S₄ (daro, kad S₄ ir S₆ būtų), nors veikimo priežastis kyla iš to paties *norėjimo būti* (G). Tačiau toks priešingas veikimas nėra pasipriešinimas valdžiai, o tik bandymas sušvelninti valdžios žalą. Absoliutus priešinimasis valdžiai (tačiau ne tiesiogine prasme) yra S₆ veikimas. Jei kankiniui tenka mirti, jis miršta ne dėl kito, valdžios siekiančio subjekto, o dėl tam tikros idėjos, priimtos iš visai kito lėmėjo. Valdžia neturi priemonių užvaldyti tokiam subjektui. Tik tokiu būdu dorovė iš tiesų pasipriešina valdžiai, arba kaliniai – nacių režimui.

Minėtas kitas lėmėjas skirtingais atvejais gali skirtis, bet abstrakčiai galime jį pavadinti „Dievais“ kaip dorovės steigėjais. Viena vertus, dorovė, žmogiškumas, humaniškumas ir tam tikri moraliniai principai, kurių siekia visi dorovės subjektai, yra sietini su vertybėmis kylančiomis iš dievų. Tai analogiškas santykis valdžiai, kuri yra primetama ir kyla iš Berlyno. Dorovės labiau už viską siekiantiems Biblijos tyrinėtojams (S₆) dievas yra lėmėjas tiesiogine prasme. Antra vertus, *Dievų mišku* vadinama vieta, kur įsikūrė lageris ir „piliečiai, panašūs į velnius“.⁷⁵ Velniškumas čia vartojamas kaip priešprieša dieviškumui ir

⁷⁴ Balys Sruoga, 2015, p. 338.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 15.

pabrėžia valdžios–dorovės ir Berlyno–dievų priešpriešas. Tai yra pagrindinės vertės, kurių atžvilgiu išsiskleidžia visa lagerio bendrijos struktūra:

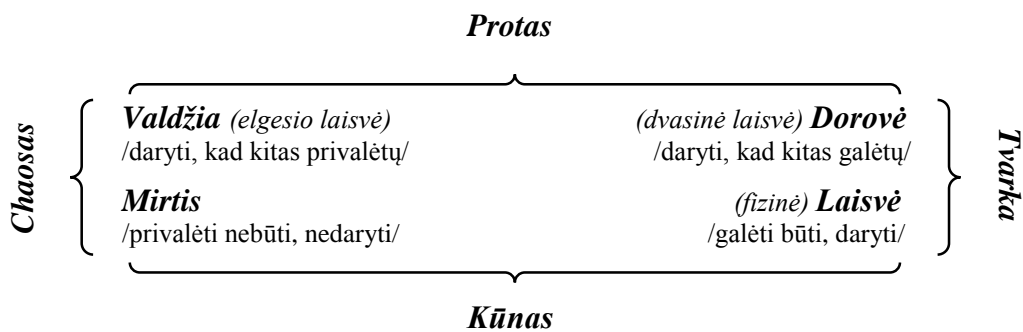

Kiekvienas kolektyvinis subjektas turi bent šiek vienos ar kitos laisvės ir, tuo pačiu, nė vienas neturi jos absoliučiai (tik lėmėjai užima absoliučios laisvės pozicijas). Taip pat, visi subjektai yra laisvi tik išimtinai vienoje ašyje, o kitoje jie užima nelaisvės poziciją – tai įrodo valdžios ir dorovės nesuderinamumą, priešingumą. Vienintelė išimtis yra draugiški esesininkai (S₁), tačiau jų pozicija valdžios ašyje rodo ne konjunkciją su valdžia kaip vertės objektu, o jų hierarchinę pirmenybę kalinių atžvilgiu priimtą kartu su sargo vaidmeniu. Jei schema rodytų valdžią išimtinai kaip troškimą valdyti, S₁ atsidurtų valdžios ašies nelaisvės pozicijoje (tas pats galiotų ir S₃). Kaip sakėme, valdžia *Dievų miške* yra dvejopa. Tik viena iš dviejų prasmų veikia kaip priešprieša dorovei. Antrąja (formalia sargo–kalinio santykio) prasme valdžia nėra priešprieša dorovei, nes, kaip rodo S₁ pavyzdys, tokią valdžią įmanoma su dorove suderinti.

Kiekvienas lagerio gyventojas turi pasirinkti kurio lėmėjo verčių sistemą priimti. S₂ ir S₅ iš Berlyno arba jo tarpininkų priima valdžios naratyvinę programą (jie nori valdyti). S₃ valdyti nenori, tačiau priima formalios valdžios naratyvinę programą, kitaip sakant, tampa Berlyno suformuotos struktūros dalimi ir jai paklūsta (priešintis valdžios režimui irgi nenori). S₁, S₄ ir S₆ priima dievų verčių sistemą ir dorovę kaip vertės objektą. S₆ yra vienintelis kolektyvinis subjektas, kuriam lėmėjo siūlomas vertės objektas yra svarbesnis už savo esatį, gyvybę.

Valdžios naratyvinė programa siūlo valdžią ir gyvybės išsaugojimą, tačiau tik kitų gyvybės kaina. Dorovė taip pat žada gyvybės išsaugojimą, tačiau tokį, kuris nereikalauja kitų disjunkcijos su gyvybe. Tad dorovės naratyvinė programa daug tvirčiau siejasi su gyvybe. Iš to galima sakyti, kad dorovė atitinka gyvybę, žmogiškumą ir tvarką, o valdžia – mirtį, žiaurumą ir chaosą. Šalia to, valdžią priėmęs subjektas niekada nebus nei fiziškai laisvas, nei turės absoliučią elgesio laisvę (Berlynas visada liks hierarchiškai aukščiau), o dorovė yra suderinama su fizine laisve (nes kūniška plotmė šiuo atveju visiškai nesvarbi). Taigi dorovė potencialiai išlaisvina labiau, nors tai rečiau siekiamas ir sunkiau pasiekiamas vertės objektas, nei valdžia.

Vertės objektų santykį atskleidžia šis semiotinis kvadratas:

Tiesa, gyvybė yra kito lygmens vertės objektas, ji grindžia visus likusius ir iš esmės galėtų užimti visas kvadrato pozicijas vienu metu. Vietoje to į struktūrą įtraukėme gyvybės priešpriešą – mirtį, kadangi disjunkcija su gyvybe geriau paaikškina jos santykį su kitais vertės objektais. Nors gyventi nori visi, valdžia manipuliuoja kitų gyvybės troškimu, tad mirtis (arba mirties baimė) papildo valdžią. Tai dar geriau pasimato prie kiekvieno termino priskyrus lagerio gyventojus. Valdžios poziciją užima sargai, tuo tarpu dauguma kalinių sietini su mirtimi, nes dauguma jų lageryje miršta. Vos keli pabėga iš lagerio (laisvė), yra pasišventę tam tikrai kilniai idėjai (dorovė), taip pat nedaugelis užima labai svarbias pareigas lageryje (valdžia). Taigi, kaip mirtis papildo valdžią, taip kaliniai papildo sargus ir konstituoja jų vaidmenį. Be kalinių ir be mirties sargai, valdžia ir visi valdžios siekiantys, iš dalies įskaitant ir patį Berlyną, negalėtų būti.

Dorovė vienintelė prieštarauja beprasmei mirčiai ir, kad tai įrodytų, tampa svarbesniu vertės objektu už gyvybę. Kaip minėta, ji tvirtai siejasi su gyvybe, tačiau tik su kito gyvybe. Sava gyvybė yra paaukojama tam, kad būtų paremta visuotinė tvarka ir paneigiamas chaosas, kurį sudaro kitų mirtimi pagrįsta valdžia. Dorovę papildo fizinė laisvė kaip anksčiau buvusios tvarkos gyvenime išraiška. Kalbant apie prieštaravimo santykius, laisvas žmogus yra nepasiekiamas valdžiai, o doras žmogus gali išvengti bereikšmės mirties ir mirti vardan dorovės arba visai nemirti būtent dėl sugebėjimo draugiškai sugyventi su kitais. Galiausiai, kaip kad

valdžia ir dorovė yra priešingos verčių sistemos arba ideologijos (proto lygmuo), fizinė laisvė ir mirtis yra du priešingi keliai fiziniame kūno lygmenyje, kurie baigiasi subjekto galėjimu būti arba privalėjimu nebūti (gyvu).

4.5. Įtikinėjantis veikimas

Daugiausia *Dievų miške* įtikinėja aukščiausią valdžią turinti instancija – Berlynas. Tokio veikimo adresatas yra išorinis pasaulis lagerio atžvilgiu (teoriškai tai visas pasaulis, pradedant šalia lagerio gyvenančiais žmonėmis), o pranešimo objektas – pats Štuthofio lageris. Berlynas *daro, kad* išorinis pasaulis *tikėtų* tam tikru lagerio įvaizdžiu. „Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvaros“⁷⁶. Vietoje valdžios režimo ir jam besipriešinančių dorų kalinių, išoriniam pasauliui pateikiami lagerio kaip kultūringos ir kūrybingos institucijos simuliakrai. Valdžios verčių sistema yra suverčiama patiems kaliniams, kurių nemaža dalis yra – priešingai – dori. Tuo stebisi įtikinti miestelėnai: „Juk laikraščiai rašo, kad tenai tikrai vieni banditai ir galvažudžiai sėdi“⁷⁷. Taip pat, siekiama lagerio realybę paslėpti ir dokumentuose: „kai lagery sveiką žmogų [...] užmuša, oficialiame mirties pranešime gydytojas Heidelis ramiausia sąžine rašydavo: A K S [bendras kūno nusilpimas – T. J.]. [...] pakartųjų reikalu jis nurodydavo kitą ligą: plaučių uždegimą“⁷⁸. Tad Berlyno kuriamas lagerio įvaizdis yra apgaulingas: jis *atrodo* doras, *bet* iš tiesų *nėra* toks. Jis greičiau priešingas, tačiau tikroji jo būklė yra paslaptis išoriniam pasauliui. Matyti, kad Berlyno kuriamas simuliakras apkeičia dorovės ir valdžios vertes vietomis. Taip pat, jis asimiliuoja skirtumus sargų ir kalinių tarpe. Tikrovėje abu vaidmenys užima tiek valdžios, tiek dorovės siekiantys subjektai, tačiau miestiečiui atrodo, kad visi sargai yra dori ir susiję su valdžia tik kaip formalia santykių struktūra, o visi lagerio kaliniai sėdi jame vien todėl, kad jų ankstesnė veikla buvo tam tikra nedoro valdžios troškimo išraiška.

Palyginimui, dorovei atstovaujantis lėmėjas, kurį pavadiname dievais, yra numanomas: jis nepasirodo jokiais figūromis ir neužiima jokių veikimų, kurį būtų galima aprašyti. Todėl galima sakyti, kad Berlynas yra aktyvus subjektas. Jis ne tik yra lėmėjas valdžios verčių sistemą priėmusiems subjektams, bet ir jų pagalbininkas. Tuo tarpu dievų aktyvumo nematyti, taigi, atrodo, kad tai pasyvus subjektas. Nuo to dorovės vertės objektą priėmusiems subjektams tik sunkiau atsilaikyti prieš antilėmėją ir valdžios subjektus.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, p. 386.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 121.

5. DIEVŲ MIŠKO VIRŠELIŲ ANALIZĖ

5.1. Pirminės pastabos

Modalumai potencialiai yra užkoduoti kiekviename pasakyme, tačiau jie dažnai būna neapčiuopiami paviršutiniam skaitymui todėl, kad priklauso giliajai teksto struktūrai. Jie apibūdina subjektus, o ne figūras. Vizualiniuose ir žodiniuose tekstuose modalumai pasireiškia skirtingai. Mes aiškiai suvokiame skirtį tarp žodinio teksto ir už teksto esančio natūraliojo pasaulio. Vaizdinis tekstas tokios aiškios ribos neturi, jis įtraukia teksto suvokėją į save. Dėl to analizuojant vizualiuosius tekstus išskirtini du modalinių struktūrų tipai. Tai yra diskurso subjektą ir diskurso suvokėją kaip subjektą modalizuojančios struktūros. Memuaruose mes gilinomės tik į diskurso subjektus. Viršeliuose likti vien ties jais neįmanoma, nes tokiu atveju daugybė modalinių verčių būtų praleistos, be to, dalyje vaizdinių tekstų nėra jokių subjektą atitinkančių figūrų. Todėl subjektu ten tampa pats teksto suvokėjas, o viršelis modalizuoja būtent jį.

Daugybė *Dievų miško* viršelių suvokėją modalizuoja per figūras, kurias bendrai galima pavadinti ribomis. Šios ribos atskiria erdves priešais viršelį ir jo gilumoje, ir nusako suvokėjo žvilgsnio galimybę jomis judėti. Kai kuriuose viršeliuose nėra nieko daugiau išskyrus tokias ribas. Tokiuose viršeliuose jos yra dvejopos. Pirmą, tai ribos suteikiančios suvokėjui *negalėjimą daryti*. Jos pasirodo kaip ištiestos vielos, tvoros fragmento figūros (pav. 4, 9, 12, 21) arba net tokios figūros kaip tamsa ir migla, kurios gaubia ir išblukina spalvas (pav. 33). Antra, tai ribos suteikiančios priešingą kompetenciją – *galėjimą daryti*. Šiuo atveju tai susuktos, nukirptos vielos figūros arba panašių ribojančių figūrų išnykimas, matomas lyginant viršelį ir jo aplanką (pav. 3, 5, 7, 22). Kitaip sakant, tai „ne-ribos“. Tam tikrą galėjimą išreiškia ir tunelio figūra (pav. 6). Kai kurios ribos atskiria tik dalį erdvės, tad taip derinami *galėjimas* ir *negalėjimas daryti*⁷⁹ (pav. 27). Beveik visiems kitiems viršeliams būdingi ir diskurso subjektai, tad toliau gilinsimės į jų modalizaciją. Jei šalia ribos pasirodo žmogiška figūra, tai nereiškia, kad diskurso suvokėjas nebėra modalizuojamas. Dažnai diskurso suvokėjas yra analogiškai veikiamas ribos, galintis arba negalintis daryti, kaip ir diskurso subjektas. Bet santykis tarp skirtingų lygmenų subjektų nėra tarp šio darbo tikslų, tad į jį nesigilinsime ir toliau kalbėsime tik apie diskurso subjektą (nebent bus nurodyta kitaip).

Subjekto buvimą arba veikimą viršelyje gali įfigūrinti ne vien žmogiškos arba gyvos, o iš esmės bet kokios figūros. Lygiai taip pat, nėra būtina vaizduoti vielą tam, kad

⁷⁹ Atviri viršutinis ir dešinysis pirmojo viršelio kraštai (*galėjimas daryti*) ir užkirsti apatinis ir kairysis kraštai (*negalėjimas daryti*). Ketvirtajame viršelyje toks pat, tik apverstas, vaizdas.

viršelyje būtų riba. Būtent ribą galima įžvelgti arba bent jau numanyti (prisiminus kontekstą) kiekviename viršelyje. Todėl visuose likusiuose viršeliuose subjektai yra modalizuojami kaip *negalintys daryti* (fiziškai judėti per ribą). Skirtumai atsiranda tada, kai viršelyje pasirodo kitos modalinės struktūros. Taip tekstai išreiškia skirtingas struktūrų kombinacijas. Jos sudaro keturis viršelių invariantus, kurių kiekvienas apibūdina skirtingą subjekto santykį su riba ir siejasi su laisvės ir nelaisvės vertėmis. Reikia pridurti, kad pasirinkta „santykio su riba“ perspektyva atskleidžia tik kai kurias viršeliuose esančias modalines struktūras. Likę modalumai yra šiuo atžvilgiu nerelevantiški, tad į aprašymą jie neįtraukti, tačiau norėdami parodyti galimą modalumų spektrą vaizdiniame tekste, priede nr.1 pateikiame vieno viršelio modalinių struktūrų analizę.

Taigi santykis su riba visada prasideda nuo *negalėjimo daryti*, o šią modalinę kompetenciją kiekvienu atveju papildo vis kitos modalinės vertės. Pagal tai, visą viršelių spektrą galima abstrahuoti į keturis invariantus. Tarp šių invariantų esančius santykius apibūdina žemiau esantis semiotinis kvadratas. Tai nereiškia, kad kiekvienas viršelis priklauso tik vienam konkrečiam kvadrato terminui arba pilnai telpa į šios schemos rėmus. Kvadratas aprašo tik, mūsų manymu, vieną svarbiausių daugumą viršelių siejančių aspektų, bet, toli gražu, neatskleidžia visų jų artikuliuojamų prasmų. Dėl to, kaip matysime, kai kuriuose viršeliuose atsiras nukrypimų nuo vieno ar kito invarianto ir išimčių. Jos yra natūralios žinant, kad analizuojami viršeliai yra leisti nuo 1957 iki 2008 metų, nuo Maskvos iki Buenos Airių. Tokiame spektre neverta tikėtis, kad visi viršeliai tobulai atitiks vientisą ir vienprasmę struktūrą, kadangi tokia struktūra nebuvo intencionaliai konstruojama.

Apsisprendimas

Pasipriešinimas (laisvė) (mirtis) *Pasidavimas*

Tikėjimas (dorovė) (pritaikymas) *Paklusimas*

Laukimas

Toliau aprašysime kiekvieną kvadrato terminą plačiau, pradėdami nuo priešingybės santykio. Jį sudarantys pasipriešinimo ir pasidavimo invariantai apibūdina subjekto apsisprendimą, kurį lėmė jo santykis su riba (*negalėjimas daryti*). Pirmuoju atveju subjektas tvirtai nori nepaklusti draudimui ir kirsti ribą, išsilaisvinti, atsidurti kitoje pusėje. Antruoju atveju subjektas apsisprendęs nė nebandyti kirsti ribos, nes jis žino, kad atsidurti kitoje pusėje neįmanoma (*negalėti būti*). Popriešingybės santykis yra sudėtingesnis, nes čia subjektas nėra tvirtai apsisprendęs. Žiūrint grynai į fizinę plotmę, tiek tikėjimas, tiek paklusimas yra

panašūs į pasidavimą, nes visais trimis atvejais subjektas nesiekia fiziškai ištrūkti. Vis dėlto, tikintis subjektas gali ištrūkti dvasios lygmenyje. Skirtingai, nei pasidavimo atveju, tikintis subjektas nemano, kad įveikti ribos neįmanoma, jis tiki, kad jei ir neatgaus fizinės laisvės, tai išsilaisvins jo dvasia. Žinoma, tai yra interpretacija paremta memuarais, tačiau ji pagrįsta ir viršeliuose, kuriuose subjektams būdingas fizinis neveiklumas, tačiau kitais būdais išreikštas *norėjimas, mokėjimas būti* arba tiesiog tam tikra su šventumu susijusi kultūrinė nuoroda, tuo pačiu nurodanti ir subjekto *galėjimą būti* dvasios lygmenyje. Paklusimas yra priešingas tikėjimui, nes čia subjektas nenori ištrūkti dvasiniame lygmenyje, o jei ir nori ištrūkti fiziškai, tai nieko dėl to nedaro. Šalia to, jis gali turėti kitokio pobūdžio *norėjimą*. Tai yra noras prisitaikyti ir negalėjime daryti atrasti kitokį *galėjimą daryti*, sietiną su kalinio statuso priėmimu ir draugiškumu valdžiai.

5.2. Pasipriešinimas

Pasipriešinimo invariante diskurso subjektai turi modalinę kompetenciją *negalėti daryti + norėti daryti* (fiziškai judėti). Šalia to, pasipriešinimas yra paklusimo valdžiai ir įkalinimui prieštaravimas, jis neigia valdžios steigiamas vertes, nurodo įkalinimui besipriešinantį veikimą. Konkrečiai viršeliuose su valdžia sietinos vertės pasirodo kaip griežtos struktūros, kurios yra tam tikru būdu paneigiamos. Šio invarianto viršeliai yra dvejopi. Vieni vaizduoja žmogiškas figūras, kiti abstrakčias struktūras. Žmogiškos figūros akivaizdžiausiai aktualizuoja *norėjimą daryti* fiziniu judėjimu. Judėjimas reiškia vietos keitimą, o vietos keitimas, kaip pabrėžė Greimas, yra *norėjimo* modalumo forma⁸⁰. 1958 m. leidime (pav. 13) vaizduojama bėganti, veidą ranka užsidengusi kalinė. Negana to, ji bėga iš dešinės į kairę, t. y. priešinga, besipriešinančia įprastam skaitymui kryptimi. Ribą šiuo atveju atitinka chromatinis viršelio skaidymas atribojantis viršų ir kairįjį kraštą nuo pagrindinės dalies. 1979 m. bulgariškame leidime (pav. 24) kalinys priešinas savo kūno kalba: rankomis gniaužiamos grotos, įtempti raumenys, aukštyn nukreiptas riksmas. Plastiškai viso vaizdinio komponento viršutinė pusė yra platėjanti ir šviesėjanti. Taip kuriama plėšimo izotopija susisieja su fiziniu kalinio veikimu. 1968 m. viršelyje (pav. 20) vaizduojama susiraukusi figūra su gobtuvu. Gobtuvas yra apdaras sietinas tiek su dievo tarnais, tiek su pačiais dievais kaip klajokliais senesnėse tradicijose. Toks dievo ar dieviškumo ir kalinio tapatinimas išreiškia kalinio kaip švento kankinio tematinį vaidmenį. Kita vertus, figūra palinkusi į šoną, o judėjimas yra

⁸⁰ Algirdas Julius Greimas, 1989, p. 339.

užuomina į pasipriešinimą. Tad šis kalinys ne tik tiki dvasinės laisvės perspektyva, bet ir fiziškai siekia išsilaisvinti.

Kiti pasipriešinimo pavydžiai yra kur kas abstraktesni, nes atpažinti juose pasipriešinimą leidžia tik elementų išsidėstymas ir kitos priešpriešos plastiniame matmenyje. 1967 m. aplanke (pav. 18) vaizduojamas trikampis vertikalių juostų fone. Pasipriešinimas čia pasireiškia dvejopai. Viena vertus, trikampis netelpa į pirmą viršelį ir fokusuoja kompozicinį centrą toliau nuo geometrinio centro, pagal kurią išdėstytos vertikalios juostos. Taip pat, trikampio kraštinės yra horizontalios ir įstrižos, nesutampa su kitų elementų vertikalumu. Kita vertus, žodiniai elementai yra lygiuoti kairėje viršelio pusėje, išskyrus vieną. Žodžiai „des dieux“ (liet. *dievy*) yra dešinėje, už trikampio krašto tiek pirmame viršelyje, tiek nugarėlėje. Toks dvejopas struktūros neigimas išreiškia pasipriešinimą. 1976 m. estiškame viršelyje (pav. 23) matoma stačiakampė pilka struktūra, į kurią įsiterpia baltas komponentas. Jis skiriasi nuo likusių ne tik spalva, bet ir tuo, kad yra žemas ir platus (likusieji – aukšti ir siauri). Be to, jis yra pasviręs, o tai leidžia numanyti judėjimą, dinamiškumą, tuo tarpu likę elementai yra statiški, pilka spalva sustiprina jų pasyvumo įspūdį. 1986 m. leidimas (pav. 28, 29) panašiai derina struktūrą ir jos paneigimą per žodinį komponentą. Jis yra išdėstytas kvadrato ribose, tačiau žodis „de“ kerta šio kvadrato ribas. Šalia to, aktyvumo ir pasyvumo priešprieša matoma vertikaliose juostose fone ir įstrižai orientuotame žodiniame komponente. Visuose trijuose leidimuose žodinis tekstas ir kiti elementai išdėstyti neįprastu ir motyvuotu būdu. Jie yra modalinės struktūros *norėti daryti* išraiška. Šiuo atveju tai ne tik noras kirsti fizinę ribą ir atgauti fizinę laisvę, bet ir noras pasipriešinti valdžiai, valdžios primestam vaidmeniui.

Žinoma, kiekviename viršelyje yra daugiau informacijos. Ne visą ją galima apibūdinti per kvadrato terminų santykius. Viena iš tokių išimčių yra 1967 m. aplanke (pav. 18). Jame norėjimas ir negalėjimas daryti yra ne tik fizinio veikimo modalizacijos. Žodžio „dievai“ atsiskyrimas sufleruoja norėjimą, tačiau negalėjimą būti konjunkcijoje su dieviškumu ar dieviškomis vertėmis (dorove). Taigi, šalia įkalinto lagerio gyventojų pasipriešinimo, čia priešinasi pats dieviškumas, kaip vertės objektas jis yra nepasiekiamas. Taip tarsi rodoma, kad priešintis valdžiai yra beprasmiška. Tą patvirtina to paties leidimo viršelis, kuriame suvokėjas tiesiogiai susiduria su valdžios figūromis, „pasislėpusiomis“ už pasipriešinimą vaizduojančio aplanko.

5.3. Pasidavimas

Pasidavimo invariantas yra priešingas pasipriešinimui. Čia *negalėjimą daryti* (išsilaisvinti) papildo *nenorėjimas daryti* ir *nenorėjimas būti* (laisvėje), ir iš to kylantys *nenorėjimas būti* ir, galiausiai, *nemokėjimas būti* (gyvam). Šiuose viršeliuose nėra susikertančių modalinių struktūrų. Negalėjimas daryti netrukdo nedaryti, tačiau toks pasyvumas kyla būtent iš negalėjimo, todėl jį ir galima įvardyti pasidavimu. Šalia to, pasidavimas prieštarauja tikėjimui sietinam su dorovės vertybėmis, pavyzdžiui, tikėjimu pomirtiniu gyvenimu. Netikint, kad išsigelbėjimas yra įmanomas, lieka tik mirtis. Taigi pasidavimas yra ne tik noro veikti, bet ir noro būti praradimas.

Visa tai išreiškia gana skirtingi viršeliai. 1964 m. aplanke (pav. 14) vaizduojama už grotų įkalinta figūra. Priešingai, nei bulgariško viršelio atveju, ji nebando ištrūkti, yra statiška ir užsimerkusi, tad visiškai nebekreipia dėmesio į savo fizinę būseną. Be to, plastiškai matomas juodo fono veržimasis į baltą elementą (iš kurio ir atpažįstame žmogišką figūrą) aktualizuoja nykimo, irimo vertes, kurios rodo mirties grėsmę. 1980 m. viršelyje (pav. 25, 26) vaizduojamas varnas, kuris plastiškai užmezga santykį su juosta viršelio viršuje ir apgaubia vidurį. Tuo tarpu žodinis tekstas viduryje tampa apgaubtu. Ši topologinė kategorija leidžia kalbėti apie pasidavimą todėl, kad apgaubtas elementas yra statiškas. Negana to, jis yra auksinis, todėl traukia varną, o varnas yra maitėda, tad jo pasirodymas pranašauja mirtį. Taigi žodinio teksto statiškumas išreiškia pasidavimą. Tiesa, viršelyje po aplanku išnyksta tiek riba, tiek pati grėsmė. Interpretuodami tokį pasikeitimą neatsižvelgiant į faktą, kad viršelis įprastai tėra mažiau reprezentatyvus aplanko variantas⁸¹, galime prieiti išvadą, kad išsigelbėjimas (negalėjimas → galėjimas daryti) įmanomas net ir pasidavus (nenorėjus daryti).

1996 m. viršelyje (pav. 30) iškalbina yra antropomorfinė statulėlė – vienintelis vaizdinis viršelio komponentas. Statulėlės kraštai aptrupėję, o apatinė dalis visiškai nuskilusi. Tai priešistorinis artefaktas – dievybės statulėlė – tad ją galima sieti su dieviškumo nykimu. Be to, iš spalvų aplink akis galima suprasti, kad statulėlė verkia. Reikšminga ir tai, kad ji ne gyva, statiška ir išsiskiria iš kitų viršelių, kuriuose vaizduojamos gyvos žmogiškos figūros, net ir tais atvejais, kai jos sietinos su dieviškumu, sakralumu. Visa tai rodo dievų pasidavimą, nenorėjimą daryti. Galiausiai, 2007 m. viršelyje (pav. 32) centras yra apgaubtas raudonų ir aštrių elementų iš viršaus ir apačios. Figūratyviai atpažįstama kalinių minia, po kurios kojomis dega ugnis. Ši minia yra begalinė, nes tos pačios figūros kartojasi tiek pirmo viršelio kraštuose, tiek nugarėlėje

⁸¹ Tai sietina ne tiek su konkrečia reikšmės perdavimo strategija, kiek su pačia knygos viršelių kūrimo tradicija, nes tokio santykio pavyzdžių gausu ne tik mūsų analizuojamame viršelių korpuse, bet ir daugelyje knygų apskritai.

ir ketvirtame viršelyje. Pasidavimą išreiškia beveik visos figūros. Jos yra iškėlusios rankas į viršų (akivaizdus pasidavimo gestas), daugelis tiesiog stovi ir į žiūrį į priekį arba žemyn, nieko nedaro. Visgi figūros nėra vienareikšmiškos, kai kurios iš jų elgiasi kitaip, dėl ko viršeli galėsime priskirti dviems skirtingiems invariantams.

5.4. Tikėjimas

Tikėjimo invariantas papildo pasipriešinimą, nes negalėjimą daryti čia taip pat papildo norėjimas. Tai nėra fizinis norėjimas daryti, o greičiau *norėjimas būti*, sietinas su dvasios lygmeniu. Kitaip sakant, nėra besipriešinančio veikimo, kuris liudytų norėjimą ištrūkti, tačiau tai nereiškia, kad subjektas yra pasidavęs ir praradęs bet kokį norėjimą. Tam tikros, dažniausiai figūratyvios, reikšmės rodo tikėjimą, kad išsigelbėjimas yra įmanomas, tačiau jo nėra aktyviai siekiama (todėl norėjimo modalumas nebūtinai konkrečiai pasireiškia kiekviename variante). Išsigelbėjimo tikimasi sulaukti ar pasiekti kitais būdais. Kai tie kiti būdai viršelyje yra numanomi, jie siejasi su dieviškumu, krikščioniška išganymo viltimi, todėl tikėjimo invariantas susijęs su dorovės vertės objektu. Jis prieštarauja beprasmiškai, beviltiškai mirčiai ir rodo *mokėjimą būti*.

1960 m. aplanke (pav. 2) pasikartoja ašarų figūra. Jame vaizduojamas verkiantis ir burną ranka užsidengęs žmogus. Jis primena kai kuriuos pasidavimui priskirtus viršelius, tačiau kultūrinės sąsajos leidžia jį interpretuoti kaip tikėjimo invarianto pavyzdį. Vaizduojama figūra primena rūpintojėlį, liūdintį Kristų. Sąsaja su Kristumi atsveria fizinį neveiklumą pritraukdama atpirkimo interpretaciją. Tokiu būdu šiuo viršeliu skelbiama, kad neteisybės, dėl kurių kenčia rūpintojėlis (išreiškiantis ir visų kitų kančią), gali būti atpirtos po mirties. Dėl tokios sąsajos šio pavyzdžio negalima priskirti pasidavimo invariantui, o dėl statiškumo – pasipriešinimo invariantui, nors ten ir aprašėme panašų pavyzdį (pav. 20), kurį, beje, sukūrė tas pats autorius. Kita akivaizdi sąsaja su dieviškumu yra 1989 m. viršelyje (pav. 11). Jame matoma nukryžiuoto žmogaus figūra. Šis Kristaus kančią patiriantis žmogus negali pajudėti, o tamsa supa jį iš visų pusių, tačiau virš galvos pasirodo šviesiai rožinė spalva, kuri žada amžinąją karalystę. Čia dar kartą kalinys yra vaizduojamas kaip šventas kankinys ir kaip tas, kuris savo mirtimi išperka žmonijos nuodėmes. Tokiu būdu visa valdžios verčių sistema subordinuojama dorovei, o mirtis veda išsilaisvinimo ir atgimimo link.

Keliuose kituose viršeliuose vaizduojamos žmogiškos figūros, kurios siekia užmegzti santykį su Dievu (pav. 8, 10). 1979 m. viršelyje tą rodo suglaustos rankos ir į išorę atlenkti riešai. Be to, kad jos siejasi su pavadinimu ir vaizduoja medžius, šios rankos rodo kreipimąsi į dangų ir norą būti išgelbėtam nuo grėsmės, kurią čia atitinka juoda spalva trinanti

rankų kontūrus, t. y. naikinanti žmogų. 1985 m. viršelyje matomas žmogaus kontaktas su dieviškumu. (Dieviškumą čia reprezentuoja rutulys. Jis ne tik pasirodo *virš* žmogaus, bet ir jungia dangų su žeme, nes, viena vertus, vaizduoja javirus, kita vertus, primena saulę.) Neaišku, ką šis kontaktas reiškia ir ar jis tikras, bet žmogaus kūno kalba rodo tikėjimą juo, o leidimo aplankas (pav. 9) akcentuoja šio žmogaus kaip kalinio padėtį. 2005 m. viršelis primena vieną pasidavimo variantą (pav. 14). Kaip ir ten, čia vaizduojama nykstanti figūra (ji susilieja su fonu ir yra padengta krauju), kuri akivaizdžiai kenčia, tačiau fiziškai nesipriešina ir yra užsimerkusi, pasyvi. Vis dėlto, ji nėra pasidavusi – raudonos spalvos nepadengtas plotas ties viena akimi rodo *mokėjimą būti* ir tikėjimą, viltį, kad dar ne viskas prarasta. *Mokėjimas būti* numanomas ir kituose tikėjimo pavyzdžiuose kaip modalinė nepasidavimo išraiška, priešinga pasidavimo invariantui. Galiausiai, jau minėtame 2007 m. viršelyje pasidavusią kalinių minią papildė tikintys individai. Tikėjimo užuomazgos yra žvilgsniuose aukštyn, o dar ryškiau tai matosi pasistiebusioje ant pirštų galų figūroje. Ketvirtajame viršelyje yra jau dvi pasistiebusios figūros, tad galima numanyti tikėjimo ir vilties sugrįžimą, judėjimą iš pasidavimo į tikėjimą.

5.5. Paklusimas

Paklusimas prieštarauja pasipriešinimui, kadangi norėjimą daryti čia keičia nenorėjimas daryti. Jis papildė pasidavimą, tačiau neatitinka jo, nes paklūstantis kalinys dar nebūtinai reiškia, kad jis ir nenori būti laisvėje. Tuo tarpu pasidavimas atpažįstamas tik tada, kai yra nenorėjimas ir daryti, ir būti, sietinas su mirtimi. Paklusimui tam tikras norėjimas yra būdingas ir tuo jis panašus į tikėjimą. Skirtumas tarp tikėjimo ir paklusimo yra tas, kad paklusimo variantuose nėra jokių sąsajų su dieviškumu, sakralumu, kankinyste, jokių nuorodų į gyvenimą ar išsilaisvinimą po mirties. Tad paklusimas yra tam tikras prisitaikymas ir jį galima sieti su valdžia, kaip sistema, kurios integralia dalimi tampa kalinys ją priimdamas. Net jei kalinys pats netampa valdančiuoju, jis pripažįsta valdžią.

Yra du paklusimo pavyzdžiai – abstraktus ir figūratyvus. 1957 m. leidimo viršelį (pav. 1) sudaro vienas žodinis komponentas. Jį galima išskaidyti į dvi eilutes. Pirmosios raidės sujungia viršų ir apačią, tačiau užrašo viršus yra apvalus, o apačia aštri, dėl to kyla įspūdis, kad apačia veržiasi į viršų. Visos likusios raidės yra atskiros ir lygios, jos nesiskiria viršuje ir apačioje. Memuarų kontekste šis įsiveržimas interpretuotinas kaip agresyvus valdžios veikimas. Kadangi visi elementai išlieka statiški, nepakitę, galima sakyti, jog pusė, į kurią buvo įsibrauta, paklūsta šiam veikimui. Figūratyviai paklusimas išreikštas 1965 m. leidime (pav. 16), kuriame vaizduojamos žmogiškos figūros. Matoma kalinių minia, kurią riboja juodas fonas, o nuo suvokėjo atskiria įstrižos juodos linijos. Neaišku ar kaliniai juda, ar stovi vietoje, tačiau jie yra

tvarkingai išsirikiavę ir tiesūs, taigi paklūsta valdžios prisakymams, nors veido išraiškos rodo *nenorėjimą daryti*. Juodas fonas aplink ir priešais pirmąsias kalinių eiles (ketvirtajame viršelyje) neteikia jokios išsigelbėjimo vilties, tad veda ne į laisvę (tai būtų tikėjimo pavyzdys), o į mirtį.

1967 m. viršelis (pav. 19) yra vienintelis visame korpuse akcentuojantis sargų figūras. Kadangi pristatome kvadratą reprezentuojantį tik kalinių santykį su riba, šis viršelis iškrenta iš konteksto. Tačiau, jei bandytume sargus šiame viršelyje palyginti su kaliniais, jie taip pat iš dalies įkūnytų paklusimą. Nors figūros užpildo visą viršelį, mėlyni rėmai apgaubia figūras. Be to, visi mėlyni elementai yra priešais juodus plotus, kurie yra giliau, uždengti mėlyno audinio. Tai reiškia, kad sargams, kaip ir kaliniams, būdingas *negalėjimas daryti*. Nematome sargų veidų, tad jie mums yra nuasmeninti, nežmogiški, neaiškios jų intencijos (volityvinė logika⁸²). Tačiau žiūrint formaliai, jie paklūsta valdžios santvarkai lygiai taip pat, kaip jai paklūsta ir nesipriešinantys kaliniai. Taip pat, sargai pirmajame ir ketvirtajame viršeliuose yra skirtingų lyčių, tačiau beveik identiškos uniformos juos niveliuoja, asimiliuoja jų individualumą, paverčia juos ne daugiau, negu sistemos dalimi.

5.6. Baigiamosios pastabos

Taigi viršelių analizės semiotinis kvadratas atskleidžia kalinio galimybių spektrą pagal santykį su riba. Galima numanyti, kad lygiai toks pat kvadratas galėtų apibūdinti ir sargo santykį su riba, tačiau konkretūs viršeliai to visiškai neparodo. Tad net visi kartu viršeliai iki galo neišskleidžia memuaruose aptinkamų reikšmių. Tačiau, prisiminus ankstesnę analizės dalį, galima matyti artimų sąsajų tarp dviejų kvadratų. Jie rodo iš esmės tą pačią reikšmės struktūrą, tik iš kitos perspektyvos. Ką tik pristatytas kvadratas, kaip minėta, išskleidžia įmanomą kalinio modalinę egzistenciją ir kompetenciją santykyje su riba. Memuarų analizėje pristatytas semiotinis kvadratas atskleidžia intersubjektinius santykius, kuriuose dalyvauja ir kaliniai, ir sargai. Šios perspektyvos yra nulemtos pačių tekstų. Memuaruose išsamiai pristatoma daugybė atlikėjų. Iš šio spektro mes galėjome sudaryti kolektyvinius subjektus, tarp kurių buvo ir tokie prieštaringi subjektai kaip priešiški kaliniai arba draugiški sargai. Viršeliuose pabrėžiamos reikšmės susijusios beveik išimtinai su kaliniais. Negana to, viršeliuose nematomas toks platus kolektyvinių subjektų spektras. Sargai prancūziškame viršelyje yra nužmoginti, svetimi (priešiški arba, mažų mažiausia, neutralūs). Kaliniai kituose viršeliuose taip pat yra arba neutralūs, arba vaizduojami kaip aukos, tad neatitinka priešiško kalinio vaidmens. Tad viršeliai

⁸² Algirdas Julius Greimas, 1989, p. 297.

reprezentuoja literatūros kūrinį gana paviršutiniškai ir supaprastintai. Jei *Dievų miške* kaliniai ir sargai kartais tampa lygūs ar net apsieičia modalinėmis kompetencijomis, tai viršeliuose kalinys niekada nėra smerkiamas ar prilyginamas sargui, o sargas niekada nesipriešina valdžiai.

Kultūrinius skirtumus *Dievų miško* viršelių atveju aprašyti gana sudėtinga, nes sąlytis tarp skirtingų kultūrų vyksta trejopai. Viena vertus, kultūrinius skirtumus gali lemti kalba, kuria yra parašytas literatūros kūrinys. Antra vertus, tai priklauso ir nuo išleidimo vietos. Pavyzdžiui, Vagos leidykla Lietuvoje išleido *Dievų mišką* trimis kalbomis. Trečia vertus, tam tikrą požiūrį perteikia viršelio autorius, kuris nebūtinai priklauso tai pačiai kultūrinei terpei, kurioje viršelis bus išleistas. Latviškas leidimas yra to pavyzdys, jo viršelio autorius – lietuvis. Tokiais atvejais galima kalbėti ne apie kultūrų skirtumus, o apie tam tikros kultūros įsivaizdavimą apie svetimą kultūrą, nuo kurio priklauso kūrinio sėkmė užsienyje. Kita vertus, *Dievų miške* aprašomos daugybės kultūrų žmonių patirtys, tad kultūrinius savitumus kūrinyje apie bendrakultūrinę patirtį užčiuopti nelengva. Mūsų tikslas nebuvo rasti geriausią reprezentaciją ar atsekti kiekvieno viršelio kultūrinę įtaką. Tačiau analizė parodė, kad tarp leidimų skirtingame kultūriniame kontekste yra tam tikrų koreliacijų.

Pabrėžtina, kad pasipriešinimo invariantui priklauso išimtinai nelietuviškų leidimų viršeliai, nors vienas jų (pav. 13) išleistas Lietuvoje. Visi pavyzdžiai yra iš leidimų skirtingomis kalbomis, tad negalima sakyti, kad pasipriešinimas yra būdingas konkrečiai kultūrai skirtose knygose. Visgi akivaizdu, kad jis nebūdingas lietuviškiems leidimams. Taip pat, tarp nurodytų šių invarianto viršelių autorių nėra nė vieno lietuvio. Lietuviškiems leidimams nebūdingas ir pasidavimo invariantas, kadangi visi tokie viršeliai priklauso užsienietiškiems leidimams, nors du iš jų yra išleisti Lietuvoje (pav. 14, 30). Beveik visi lietuviški viršeliai (išskyrus tuos, kurie tiesiog rodo ribą) priklauso tikėjimo invariantui. Šį invariantą papildė ir trys užsienietiški viršeliai, tiesa, visų jų autoriai yra lietuvių kilmės, o vienas ir išleistas Lietuvoje. Taigi galima sakyti, kad tikėjimo invariantas yra išskirtinai lietuviškas. Paklusimas būdingas vos keliems viršeliams, tarp jų ir vienam lietuviškam variantui, tačiau jų yra per mažai, kad būtų galima daryti apibendrinimus.

Tad, galima sakyti, lietuviškieji viršeliai yra dviejų rūšių. Pirma, akcentuojantys pačią ribą, su kuria suvokėjas užmezga santykį analogišką diskurso subjekto santykiui su riba. T. y. suvokėjas, kaip ir diskurso subjektas, tampa *negalinčiu daryti*⁸³. Antra, tai viršeliai išreiškiantys tikėjimą – būseną tarp pasipriešinimo ir pasidavimo, kada valdžia ir jos primesta sistema, vis dėlto, nėra pripažįstamos. Faktas, kad didžioji dalis viršelių tiesiog nurodo ribą,

⁸³ Iš tiesų, daugelis viršelių manipuliuoja suvokėju jo *negalėjimą daryti* keisdami *galėjimu daryti* ir tokiu būdu skatindami *norėjimą daryti* (pereiti viršelio ribą ir atsiversti knygą).

greičiausiai, susijęs su išankstiniu lietuvių žinojimu, kas yra *Dievų miškas*, todėl kurti įmantrias reprezentacijas viršelyje nebuvo reikalo. Kita vertus, viršelių paprastumas dar nereiškia, kad jų kuriamas įspūdis yra mažiau paveikus. Leidimų užsienio kalbomis viršeliai yra įvairūs, vieni išsiskiriantys labiau, nei kiti. Įvairovė matosi ir modalinių struktūrų lygmenyje pagal santykį su riba, nes užsienietiški viršeliai susiję su kiekvienu kvadrato terminu. Išskirti galima nebent tikėjimą, kurio viršeliai kurti išimtinai lietuvių. Taip pat, tiek užsienietiški, tiek lietuviški viršeliai dažniau atsiduria norėjimo, negu nenorėjimo deiksėje. Jie dažniau siekia išpirkti praeities įvykius ir siūlo, kiek tai įmanoma, pozityvų žvilgsnį.

IŠVADOS

Skirtingų knygos dėmenų analizės įrodė, kad literatūros kūrinio ir jo knygos viršelio artikuluojamos prasmės ne visada sutampa. *Dievų miško* atveju viršeliuose plačiai naudojamos figūros pasirodančios ir literatūros kūrinyje: spygliuota viela, grotos, dryžuoto kalinio švarko motyvai, medžiai, miškas, kaliniai, mirtis. Nors dažnai kartojasi panašios figūros, viršeliai akcentuoja skirtingus *Dievų miško* aspektus. Pavyzdžiui, vienas atvejais pabrėžiama mirties grėsmė, kitais – viltis ar atgimimas. Visos šios vertės pasirodo literatūros kūrinyje ir jos grindžiamos tomis pačiomis modalinėmis struktūromis. Kita vertus, ne visi viršelių bruožai yra pagrįsti jų reprezentuojamu tekstu. Pagrindinis skirtumas tarp dviejų knygos dėmenų šiuo atveju yra sudėtingumo lygis. Viršeliuose akcentuojami du subjektai (sargas ir kalinys), nors literatūros kūrinyje abu šie subjektai išskaidomi į dar tris kolektyvinius subjektus. Todėl viršeliai reprezentuoja supaprastintą literatūros kūrinio vaizdą.

Tikėtina, kad toks santykis tarp knygos dėmenų yra įprastas. Knygos viršelių autoriai remiasi ne tiek pačiu literatūros kūriniumi, kiek leidėjų pasirinkta marketingo strategija, kuriai svarbiau ne tiksliai, tačiau paveikiai reprezentuoti kūrinį kaip prekę. Kad būtų paveiki, reprezentacija turėtų būti kuo paprastesnė. Kita vertus, literatūros kūrinys yra gerokai už viršelį ilgesnis tekstas, tad atrodo natūralu, kad pastaruoju atveju reikšmės yra sutrauktos. Tačiau kūrinio ilgis neturi nieko bendro su modalinėmis struktūromis, kurios gali būti užkoduotos įvairaus ilgio tekstuose. Ši išvada leidžia iškart žvelgti į knygų viršelius kaip į *glaustą* knygos reprezentaciją ne tik figūratyvinium ar paviršutinišku žvilgsniu, tačiau ir giluminės diskurso struktūros atžvilgiu. Viršelis gali reprezentuoti tam tikrą konkretų požiūrį į literatūros kūrinį, net jei pačiame kūrinyje tokia perspektyva nėra pabrėžiama arba egzistuoja perspektyvų spektras. Dėl to knygos viršelis gali tapti paveikiu įrankiu formuoti ideologijai, nukreipti literatūros kūrinio skaitymą netikėta linkme.

Viršelis neabejotinai formuoja knygos skaitymo tinklelį, daro įtaką literatūros kūrinio suvokimui. Daugelis *Dievų miško* viršelių vaizduodami ribą aktualizuoja *negalėjimą daryti*, modalizuojantį tiek diskurso subjektą, tiek suvokėją. Šitaip viršelis skatina tapatintis su kaliniu, nors memuaruose gausu ir žmogiškų sargų arba, priešingai, amoralių kalinių. Kai kuriais atvejais viršelis parodo kalinį kaip kankinį, nors literatūros kūrinyje tai nepabrėžiama. Priešingai, ten gausu pragmatiškumo ir ironijos, kurią galima skaityti labai linksmai. Tokiais atvejais viršelis iškart nurodo tai, kas literatūros kūrinyje yra dažnai nutylima.

Atliktų analizių rezultatai patvirtina pirmąją hipotezę. Sąsajų tarp literatūros kūrinio ir jo knygų viršelių galima rasti per modalines struktūras. Šis darbas parodė, kad

modalinė semiotika kaip analizės metodas yra tinkamas nagrinėti tiek žodinį, tiek vizualinį diskursą ir, taip pat, šių semiotinių kalbų tekstų sąveiką. Vaizdiniame tekste egzistuoja tokios pat modalinės struktūros, kokias jas žinome iš žodinių tekstų. Tai rodo, kad modalinės struktūros priklauso giliajam diskurso lygmeniui, kuris yra bendras skirtingoms semiotinėms kalboms, tad jos, kaip ir, pavyzdžiui, naratyvinis diskurso lygmuo, glūdi už išraiškos ir figūratyvinio lygmens. Tiesa, modalinių struktūrų vizualiniame tekste aprašymą derėtų tikslinti ir, kaip praktinį tyrimo metodą, plėtoti. Kol kas atrodo, kad vaizdas vienas modalines struktūras (pavyzdžiui, *galėjimą* arba *negalėjimą daryti*) gali išreikšti lengviau atpažįstamais būdais, nei kitas (pavyzdžiui, *mokėjimą būti* arba *daryti*). Išlieka neaišku, ar vizualinė kalba yra vienodai paranki visiems modalumams bandant juos užkoduoti konkrečiame tekste (kaip yra žodinėje kalboje), ar ne. Nepaisant to, ši prieiga atskleidė tam tikrų reikšmių, kurios nebūtų pastebėtos kitais būdais.

Žodis ir vaizdas sudaro du knygos dėmenis, kuriuos išskyrėme darbo pradžioje. Žinodami tai ir remdamiesi jau patvirtinta pirmąja hipoteze priename išvadą, kad modalinės struktūros yra vienas iš žodinio ir vaizdinio tekstų sąveikos būdų. Tai yra dar vienas būdas, šalia loginio, figūratyvinio, tematinio ir kitų, aprašyti žodžio ir vaizdo sąsają. Tad šis darbas ne tik įrodo esant bendrą modalinį lygmenį tarp knygos viršelio ir literatūros kūrinio, bet ir tokio modalinio lygmens galimybę visuose kituose kontekstuose ir diskursuose, kuriuose sąveikauja žodis ir vaizdas. Tolesni darbai šia linkme turėtų tokią galimybę patvirtinti arba paneigti.

Analizė leidžia patvirtinti ir antrąją hipotezę: viršelių skirtumai modalinių struktūrų lygmenyje iš tiesų atskleidžia kultūrų tarpusavio skirtumus. Tiesa, *Dievų miško* atveju aiškiai apibrėžti pavyko tik kelis bendrus bruožus, kurie leidžia apibūdinti skirtingas kultūras anaip tol ne išsamiai. Visgi hipotezei patvirtinti pakanka paties fakto, kad modalinės struktūros parodo tam tikrus tekstų iš skirtingų kultūrų panašumus ir skirtumus. Pagal juos mes negalėjome apibūdinti skirtingų užsienio kultūrų, bet apčiuopėme skirtumus tarp lietuviškų ir visų kitų viršelių. Matyt, konkretnėms išvadoms pritrūko didesnio užsienietiškų viršelių kiekio, nes *Dievų miškas* dauguma kalbų buvo leistas tik kartą. Lietuviški viršeliai priskirti beveik išimtinai prie pačią ribą arba tikėjimą (dorovę) akcentuojančių. Iš to galima sakyti, kad lietuvių kultūrai būdingas nepasidavimas priešiškos jėgoms ir nebūdingas aktyvus priešinimasis. Užsienietiški viršeliai, kadangi reprezentuoja visą eilę kultūrų, neparodė jokių aiškesnių tendencijų ir buvo priskirti visiems invariantams. Šis darbas neįrodė, kad modalinės struktūros yra netinkamas būdas kultūros bruožams nagrinėti. Todėl panašios tematikos tyrimus naudojant modalinę semiotiką būtų galima tęsti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Mokslinė literatūra

1. **Baverstock, Alison**, 2015: *How to market books*, London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
2. **Bružienė, Jovita**, 2013: „Kartografinio diskurso semiotika: 1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapių analizė“, in: *Semiotika*, nr.9, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. **Fabbri, Paolo**, 2009: „Simuliškai ir semiotika: programos, taktikos, strategijos“, iš prancūzų k. vertė Nijolė Keršytė, in: *Baltos lankos*, nr.30, Vilnius: Baltos lankos, p. 41–48.
4. **Fontanille, Jacques**, 2012: „Astmos pasijos“, iš prancūzų k. vertė Justinas Šuliokas, in: *Baltos lankos*, nr.36, Vilnius: Baltos lankos, p. 124–177.
5. **Greimas, Algirdas Julius**, 1989: *Semiotika. Darbų rinktinė*, Vilnius: Mintis.
6. **Greimas, Algirdas Julius**, 2000: „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, iš prancūzų k. vertė Rolandas Pavilionis, in: *Baltos lankos*, nr.12, Vilnius: Baltos lankos, p. 12–33.
7. **Greimas, Algirdas Julius**, 2006: „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, iš prancūzų k. vertė Kęstutis Nastopka, Rasa Čepaitienė, Gintautė Lidžiuvienė, in: *Baltos lankos*, nr.23, Vilnius: Baltos lankos, p. 71–98.
8. **Greimas, Algirdas Julius (Jacques Fontanille)**, 2010: „Gražus gestas“, iš prancūzų k. vertė Kęstutis Nastopka, in: *Baltos lankos*, nr.33, Vilnius: Baltos lankos, p. 129–145.
9. **Guthrie, Richard**, 2011: *Publishing: Principles and practice*, Los Angeles: Sage publications.
10. **Hammad, Manar**, 2014: „Vilniaus universitetas. Semiotinis architektūros ir planų tyrimas“, in: *Semiotika*, nr.10, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. **Haslam, Andrew**, 2006: *Bookdesign: a comprehensive guide*, New York: Abrams.
12. **Landowski, Eric**, 2015: *Prasmė anapus teksto: sociosemiotinės esė*, iš prancūzų kalbos vertė Paulius Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos.
13. **Lessing, Gotthold Ephraim**, 1887: *Laocoon. An essay upon the limits of painting and poetry: With remarks illustrative of various points in the history of ancient art*, iš vokiečių k. vertė Ellen Frothingham, Boston: Roberts Brothers.
14. **Lidžiuvienė, Gintautė**, 2007: *Gyvenimo būdo reklamos estetika: vaizdinis ir žodinis tekstas* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
15. **Lotman, Jurij**, 2004: *Kultūros semiotika: Straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos.

16. **Markevičienė, Neringa**, 2012: *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija* (daktaro disertacija), Vilnius: lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
17. **Melnikova, Irina**, 2016: *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
18. **Nastopka, Kęstutis**, 2010: *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos.
19. **Nastopka, Kęstutis [ir kt.]**, 2010: „Veiksmo etika ir estetika – Beau geste“, in: *Baltos lankos*, nr.33, Vilnius: Baltos lankos, p. 146–169.
20. **Saukaitė, Monika**, 2012: „Vaizdo naratyvumas“, in: *Vilniaus Dailės Akademijos darbai*, nr.64, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 33–44.
21. **Tsala Effa, Didier**, 2013: „Victor Hugo en couvertures: Jeux plastiques et conversion eidétique“, in: *Il peritesto visivo: Copertine e altre strategie di presentazione*, red. Luca Acquarelli, Michele Cogo, Francesca Tancini, Roma: Edizioni Nuova Cultura, p. 29–40.
22. **Valentaitė, Ula**, 2013: *Rekomenduojamų ir perkamiausių knygų viršelių specifika: 2011 m. rinkinių analizė* (magistro baigiamasis darbas), Vilnius: Vilniaus universitetas.
23. **Zovienė, Danutė**, 2006: „Formalieji knygos meno principai ir jų kaita“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, nr.43, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 187–195.

Šaltiniai

1. **Fontanille, Jacques**, „Julien Fournié: mados sezonai. Gyvenimo formos ir kūniškos pasijos“, pranešimas tarpdisciplininiame seminare Vilniaus universitete 2017 m. kovo 30 d.
2. **Greene, Roland [ir kt.]**, 2012: *The Princeton encyclopedia of poetry and poetics*, London: Princeton University Press.
3. **Landowski, Eric**, „Spąstai: nuo kūnų gaudyklės iki įsijungimo į tinklą“, pranešimai tarpdisciplininiame seminare Vilniaus universitete 2016 m. rugsėjo 22 ir 29 d.
4. **Sruoga, Balys**, 2015: *Dievų miškas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Tomas Jackūnas

The Representation of Modal Structures in Book Covers: Balys Sruoga's *Dievų miškas*

SUMMARY

The aim of this thesis is to analyse two constituents of a literary book, namely, the book cover and the literary work within a book, and to examine how they interact with one another. This is done by using semiotic theory of modalities to analyse a specific object: Balys Sruoga's memoir *Dievų miškas* and covers of twenty-three books of this memoir. Semiotic modal theory has barely been used for a visual text analysis. Therefore, this thesis is also aimed at expanding the possibilities of modalities in semiotics. A hypothesis is raised that modal structures can reveal links between the two constituents of a book. Another hypothesis suggests that modal structures can also show the differences of distinct cultures. This is argued by comparing various book covers that represent translated versions of the same literary work.

The first chapter of the thesis examines a book in the context of book publishing and marketing, especially when a book enters foreign markets. It also explicates the interaction between cultures in a translated version of a book. The two following chapters deal with theoretical problems related to the book as a semiotic object. The second chapter presents correlations and differences between visual and written texts, examines the ways such texts comprise a book as a single work of art. The third chapter introduces the main points of semiotic modal theory and how it will be used in analysis. The fourth and fifth chapters of the thesis present the actual analyses of *Dievų miškas* and the book covers, respectively.

The analyses reveal that a literary work and a book cover representing it do not necessarily convey the same meaning. The diversity of semiotic subjects discovered in the literary work was not found in any of the book covers. Therefore, it is concluded that book covers represent literary works very briefly not only in figurative, but also in a modal level. It is then stated that such representation in book covers allows to shape ideology that might not be directly related to the literary work and affects the interpretation of it. Previously mentioned hypotheses are confirmed as modal structures were indeed helpful in comparing both the two constituents of a book and the different versions of the same book in different cultures. All this leads to a conclusion that the theory of modal structures can be used more often and in a much wider context than it has been used so far.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

Priedas nr.1: Viršelio plastinės, figūratyvinės ir modalumų analizės pavyzdys;

Priedas nr.2: Analizuotų viršelių korpusas:

1 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Chicago: Terra, 1957. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

2 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. Knygos aplankas.

3 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

4 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1971. Knygos aplankas.

5 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1971. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

6 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1976. Knygos aplankas.

7 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1976. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

8 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1979. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

9 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1985. Knygos aplankas.

10 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1985. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

11 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Kaunas: Šviesa, 1989. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

12 pav.: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Madrid: Mediasat Group, 2006. Knygos aplankas. Viršelis neįtrauktas, nes jame – tuščias fonas.

13 pav.: Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Государственное издательство художественной литературы Литовской ССР, 1958. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

14 pav.: Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Vaga, 1964. Knygos aplankas.

15 pav.: Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Vaga, 1964. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

16 pav.: Balis Sruoga, *Las bogów* (lenkų k.), Gdynia: Wydawnictwo Morskie, 1965. Knygos aplankas.

17 pav.: Balis Sruoga, *Las bogów* (lenkų k.), Gdynia: Wydawnictwo Morskie, 1965. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

- 18 pav.:** Balys Sruoga, *La forêt des dieux*, (prancūzų k.), Moscou: Les éditions du progrès, 1967. Knygos aplankas.
- 19 pav.:** Balys Sruoga, *La forêt des dieux*, (prancūzų k.), Moscou: Les éditions du progrès, 1967. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 20 pav.:** Balis Sroga, *Dievu mežs*, (latvių k.), Rīga: Liesma, 1968. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 21 pav.:** Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Vaga, 1974. Knygos aplankas.
- 22 pav.:** Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Vaga, 1974. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 23 pav.:** Balys Sruoga, *Jumalate mets* (estų k.), Tallinn: Eesti raamat, 1976. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 24 pav.:** Балис Сруога, *Гората на боговете* (bulgarų k.), Пловдив: Христо Г. Данов, 1979. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 25 pav.:** Balys Sruoga, *Les bohů* (čekų k.), Praha: Odeon, 1980. Knygos aplankas.
- 26 pav.:** Balys Sruoga, *Les bohů* (čekų k.), Praha: Odeon, 1980. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 27 pav.:** Балис Сруога, *Лес богов* (rusų k.), Вильнюс: Vaga, 1981. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 28 pav.:** Balys Sruoga, *El bosque de los dioses* (ispanų k.), Moscú: editorial Raduga, 1986. Knygos aplankas.
- 29 pav.:** Balys Sruoga, *El bosque de los dioses* (ispanų k.), Moscú: editorial Raduga, 1986. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 30 pav.:** Balys Sruoga, *Forest of the gods* (anglų k.), Vilnius: Vaga, 1996. Knygos aplankas. Viršelis neįtrauktas, nes jame – tuščias juodas fonas.
- 31 pav.:** Balys Sruoga, *Forest of the gods* (anglų k.), Vilnius: Versus Aureus, 2005. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 32 pav.:** Balys Sruoga, *Der wald der götter* (vokiečių k.), Langenthal: BaltArt Verlag, 2007. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.
- 33 pav.:** Balys Sruoga, *El bosque de los dioses* (ispanų k.), Buenos Aires: Libros de la Araucaria, 2008. Knygos ketvirtas viršelis, nugarėlė ir pirmas viršelis.

PRIEDAI

Priedas nr.1: Viršelio plastinės, figūratyvinės ir modalumų analizės pavyzdys

Pavyzdžiu pasirinkome 1989 m. lietuvišką *Dievų miško* leidimą (pav. 11). Jo pirmąjį viršelį sudaro du komponentai: didžiąją dalį užima vizualus tekstas, bet apačioje pasirodo ir vaizdažodinis tekstas, kurio fonas iš dalies uždengia aukščiau esantį vizualų tekstą. Šie du laukai yra papildomai atskirti balta plona linija, kuri pabrėžia viršelio horizontalumą ir vertikalių komponentų išdėstymą (viršus ir centras / apačia). Žodinių tekstą sudaro dvi skirtingo stiliaus eilės. Viršutinė eilė *maža, juoda ir neryški* tamsiai mėlyname fone, jos lygiuotė dešiniajame viršelio krašte. Apatinė eilė *didelė, balta ir ryški*, raidžių galai yra *stori ir kvadratiniai* (tai suteikia /stabilumo/, /tvirtumo/ įspūdį), eilė ištęsta beveik per visą viršelio plotį. Aukščiau esančiame lauke pasirodo *juoda ir balta* figūra, kuri skiria foną į tris – dvi *juodas* ir vieną *rožinę* – dalis. Juoda spalva čia užpildo didelį plotą ir tampa dominuojančia viršelyje spalva. Ji užgožia ir baltą figūrą, kuri atrodo mažesnė už ją supančią juodumą. Chromatinė artikuliacija viršuje yra priešinga, nei apačioje (ten balta ryškesnė, o juoda – vos matoma). Pati figūra yra sudėtingos formos, jungianti viršelio viršų, dešinįjį kraštą ir apatinį plotą. Ji kombinuoja *vertikalumą* su *įžambumu*, *storumą* su *plonumu* (*plati figūra vs plona kreiva linija* jos dešinėje), turi beveik simetrišką kairę ir dešinę puses, tačiau nukrypimas į dešinę viršuje tą simetriją sugriauna. Juodame fone pasirodo ir dar keletas baltos spalvos dėmelių, viena kurių sudaro mažą trikampį. Baltoje figūroje yra daug juodų plonų linijų, kurios yra *aštrios*. *Aštrumas* būdingas ir kreivai linijai šalia. Visai tai kelia /disforijos/ jausmą. Apibendrinus plastinę analizę, skaitymas iš apačios į viršų atskleidžia slinktį link įžambumo ir šviesumo:

Apačia	Centras	Viršus
<i>Tamsiai mėlyna</i>	-	<i>Šviesiai rožinė</i>
<i>Balta + stambu, ryšku, /tvirta/</i>	<i>Juoda + užpildyta, platu</i>	-
<i>Juoda + lengva, plona, neryšku</i>	<i>Balta + lengva, užgožiama</i>	-
<i>Tiesu</i>	<i>Vertikalumu + įstriža</i>	<i>Įstriža</i>

Apačioje esantis užrašas – autoriaus vardas ir knygos pavadinimas. Tai, kad juos rėmina išsiskiriantis ir linija atskirtas plotas, kuris uždengia vaizduojamo žmogaus kojas, daro visą komponentą panašų į lentelę ar etiketę identifikuojančią aukščiau esantį vaizdą kaip tam

tikrą paveikslą. Ji apibūdina vaizdą kaip „dievų mišką“. Pavadinimas siejasi su vaizduojama figūra, kurios poza primena ant kryžiaus prikaltą Jėzų Kristų. Erškėčių vainiką čia pakeičia spygliuota viela. Visgi, nors jo bruožai ir neryškūs, pats žmogus nėra panašus į įprastą Kristaus atvaizdą. Aišku tik tai, kad jis labai sulysęs, jo kūnas išsekęs, o drabužiai nusmurgę. Jį gaubia juodi elementai, kuriuos galima identifikuoti kaip purvą. Tai galėtų būti ir šešėliai, tačiau jie pasirodo abiejose figūros šonuose. Kita vertus, tokia apsuptis pabrėžia juodo fono skverbimąsi į kalinio kūną – tai nykimo, mirties figūra. Šalia jo vingiuoja spygliuota viela, kuri simbolizuoja suvaržymą (nors nematome prikaltų galūnių ar kryžiaus, akivaizdu, kad spygliuota viela ir tokia išraiškinga poza rodo negalėjimą judėti). Iš rūbų, vielos, purvo ar šešėlio ir kūno padėties galima sakyti, kad atlikėjas yra kalinys. Neryškūs kalinio bruožai akcentuoja pačios situacijos svarbą ir nukreipia dėmesį nuo konkrečios asmenybės, individo, tarsi svarbi tik šios situacijos patirtis. Kita vertus, tai yra būdas pasakyti, kad tokių kalinių kaip šis buvo daug daugiau. Taip pat, kalinio rūbai ir kūno išsekimas rodo sunkias sąlygas, kurios fiziškai suvienodina kalinius, tampa sunku juos atskirti.

Nors kalinys suvaržytas, jis gali judinti galvą. Jos padėtis rodo nuovargį, o abejinga mimika šioje situacijoje išreiškia neviltį, kadangi jis niekaip negali pagerinti savo situacijos, kad ir ką darytų. Jo rankos jungia viršelio viršų su centru (dešiniuoju kraštu), o kojos siekia apačią, tad šiame kūne susitinka priešingybės – viršus ir apačia. Kad suprastume šios jungties prasmę, turime išsiaiškinti, kas iš tiesų yra sujungiamo. Pavadinimas pritraukia dieviškumo semą. Kalinio pozicijos sąsaja su Kristumi yra šio dieviškumo konkretizacija. Kaip ir Kristus, kalinys tampa šventu kankiniu. Tamsa, simbolizuojanti tiek mirtį, tiek kantintojų nuodėmingumą, supa kalinį iš visų pusių ir atrodo, kad kėsina praryti. Tačiau virš jo galvos atsiradusi rožinė spalva neleidžia tamsai galutinai pasiglemžti kalinio. Ši spalva tai dangaus karalystės pažadas, nors ją dalinai dengia spygliuota viela. Taigi, viršus atitinka dangų, atpirkimą, atgimimą. Tuo tarpu apačia ir centras per juodą spalvą ir topologinę padėtį sietini su žeme, mirtimi ir nuodėmingumu. Sujungdamas viršų su apačia kalinys sujungia gyvybę su mirtimi. Jis privalo mirti, kad atgimtų pomirtiniam gyvenimui. Tad šis viršelis išreiškia kančios šventumą ir patirtos skriaudos atpirkimą danguje. Svarbu ir tai, kad pavadinimas „dievų miškas“ (daugiskaita) suponuoja, jog tokių kankinių yra daugiau, galbūt tiek pat, kiek miške yra medžių. Tai paaiškina, kodėl kalinio bruožai yra neaiškūs. Kaip minėta, svarbiau ne konkretus individas, o per jį atsiradusi jungtis kaip tam tikra viltis ne tik jam, bet ir visiems likusiems. Galiausiai, kalinio galūnės jungdamos priešingus viršelio kraštus išeina už jų ribų. Tokį ribos kirtimą galima interpretuoti kaip jungtį tarp teksto – šio knygos viršelio – ir mūsų pasaulio. Šitai pabrėžiama, kad tekstas yra tikras, sukurtas remiantis patirtimi. Tuo pačiu šitai

didina viršelio paveikumą. Viršelio ribos kirtimas yra užuomina, kad teksto suvokėjas gali atsidurti toje pačioje situacijoje, kurioje atsidūrė kalinys, tačiau mūsų pasauliui galioja ta pati pomirtinio išganymo viltis.

Apie šią išganymo viltį iš anksto užsimena ir apatinis komponentas. Baltos raidės, chromatiškai užmezgančios santykį su kaliniu, yra didesnės ir ryškesnės už juodas raides, o tamsus fonas jų nepaveikia. Šios raidės pabrėžia kankinystės šventumą dviem būdais: jos nepaklūsta tamsai ir leidžia suprasti, kad kaliniai yra šventi (*“Dievų miškas”*). Galiausiai, šventumo izotopija papildoma horizontaliomis ir įstrižomis linijomis ties kalinio liemeniu. Nors yra gan aštrios (tai tik akcentuoja kančią), šios linijos primena šviesos spindulius, o šviesa krikščioniškoje ikonografijoje yra susijusi su šventumu. Šios figūros vienu metu sustiprina kūniškos mirties izotopiją ir sufleruoja dvasios atgimimą, fizinio pasaulio transcendenciją.

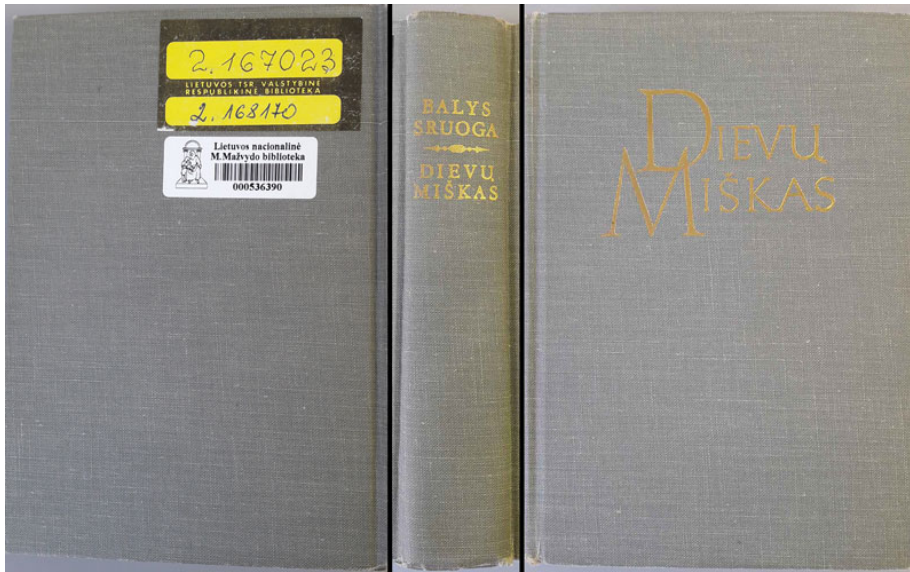
Pereikime prie modalinių struktūrų. Nukryžiavimas reiškia suvaržytą judėjimą, kuris, žiūrint grynai fiziškai, išreiškia *negalėjimą daryti*. Tuo pačiu, nukryžiavimas yra mirties bausmė vykdoma kito. Tai reiškia, kad nukryžiuotasis yra priklausomas nuo kitų subjektų, kurie suteikia jam *privalėjimo nebūti* modalinę egzistenciją. Vis dėlto, šis privalėjimas sietinas tik su kūno lygmeniu, o dvasios lygmenyje nukryžiavimas jokios įtakos neturi. Todėl rožinė spalva virš kankinio galvos sufleruoja pomirtinio gyvenimo perspektyvą arba galimybę. Išvertus į modalumą kalbą, *privalėjimas nebūti* (fiziškai) netrukdo *galėti būti* (dvasiškai). Rožinis dangus šiuo atveju yra priešingas tamsai iš šonų, kuri reiškia *negalėjimą būti* danguje (šis negalėjimas taikytinas ne tik kankiniui, kurį tamsa vis dar yra apsupusi, bet ir numanomam subjektui, kuris vykdo nukryžiavimą).

Kalinio figūra jungia skirtingus viršelio kraštus. Šį veiksmažodį mes interpretavome kaip gyvybės ir mirties sujungimą. Tokiu būdu kalinio mirtis gali atvesti į atgimimą, todėl tam, kad kalinys galėtų būti (danguje), jis turi *mokėti daryti* (mirti, kad atgimtų), tad viršaus ir apačios/šonų sujungimas yra tokio mokėjimo išraiška. Galiausiai, žodinio teksto tvirtumo efektas iš plastinio lygmens išreiškia *mokėjimą būti*. Balta spalva susieja žodinį tekstą su vaizdiniu tekstu, tad tam tikras tvirtumas būdingas ir kaliniui. Nepaisant to, kad jis negali daryti ir privalo nebūti, kalinys, iš tiesų, moka būti kitaip.

Fizinė plotmė	Dvasinė plotmė
<i>negalėti daryti</i>	<i>mokėti daryti</i>
<i>privalėti nebūti</i>	<i>galėti būti vs negalėti būti</i>
	<i>mokėti būti</i>

Modalinės šio viršelio struktūros patvirtina figūratyvinės analizės teiginius. Šiame viršelyje akivaizdi kūno ir dvasios priešprieša. Siejant su memuarais ir ankstesniais skyriais, tokia pat aiški yra priešprieša tarp valdžios ir kalinio. Valdžia nugali kalinį ir, galiausiai, jį nužudo, tad fizinėje plotmėje su valdžia sietinos teigiamos modalinės struktūros, o kaliniui būdingos neigiamos modalinės struktūros. Tačiau dvasinėje plotmėje viskas apsiverčia. Įvairūs viršelio elementai ir figūros sufleruoja kalinio galimybę peržengti fizinio pasaulio ribą ir atgimti danguje. Šiuo atžvilgiu kalinio modalinė kompetencija ir egzistencija yra tik teigiama, o valdžios subjektų – neigiama. Taigi kalinys galiausiai laimi prieš valdžią ir atgauna laisvę, o valdžia lieka be tokios laisvės perspektyvos. Šis viršelis, rodantis nukryžiuoto Kristaus figūrą, kaip nekeista, puikiai iliustruoja krikščionišką pasaulėžiūrą ir tikėjimo invariantą, kuriam jis buvo priskirtas viršelių analizėje.

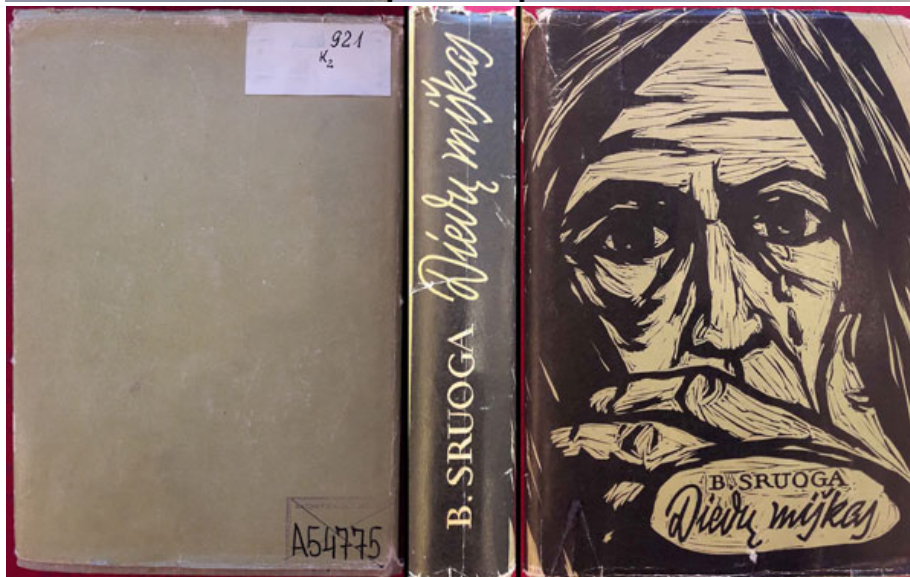
Priedas nr.2: Analizuotų viršelių korpusas

1 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Chicago: Terra,
1957.

Knygos ketvirtas viršelis,
nugarėlė ir pirmas viršelis.
(Čia ir toliau
ketvirtuosiuose viršeliuose
yra heterogeniškų elementų
– archyvinių aprašų.)

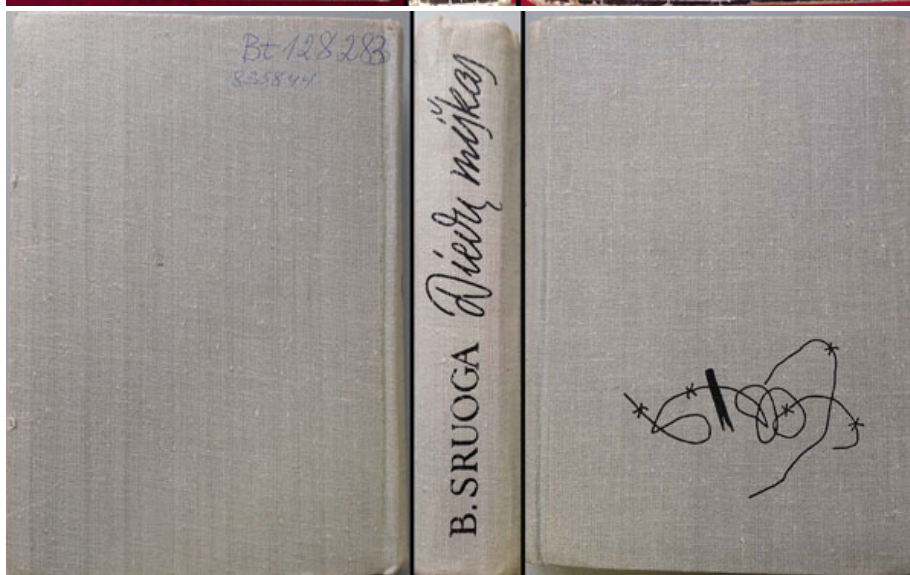
Viršelio autorius:
A. Kurauskas

2 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Valstybinė
grožinės literatūros
leidykla, 1960.

Knygos aplankas

Viršelio autorius:
E. Jurėnas

3 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Valstybinė
grožinės literatūros
leidykla, 1960.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

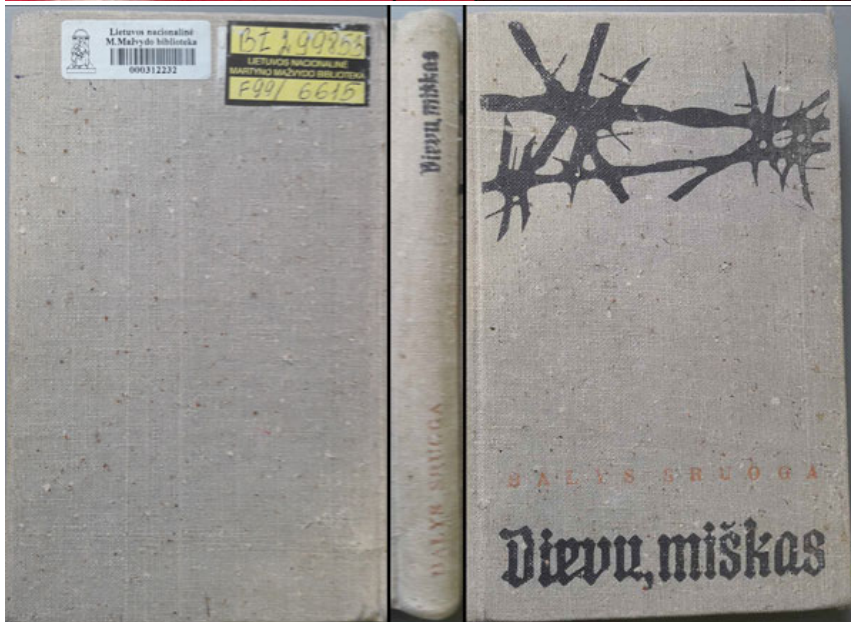
Viršelio autorius:
E. Jurėnas

4 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga, 1971.

Knygos aplankas.

Viršelio autorius:
K. Skromantas

5 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga, 1971.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

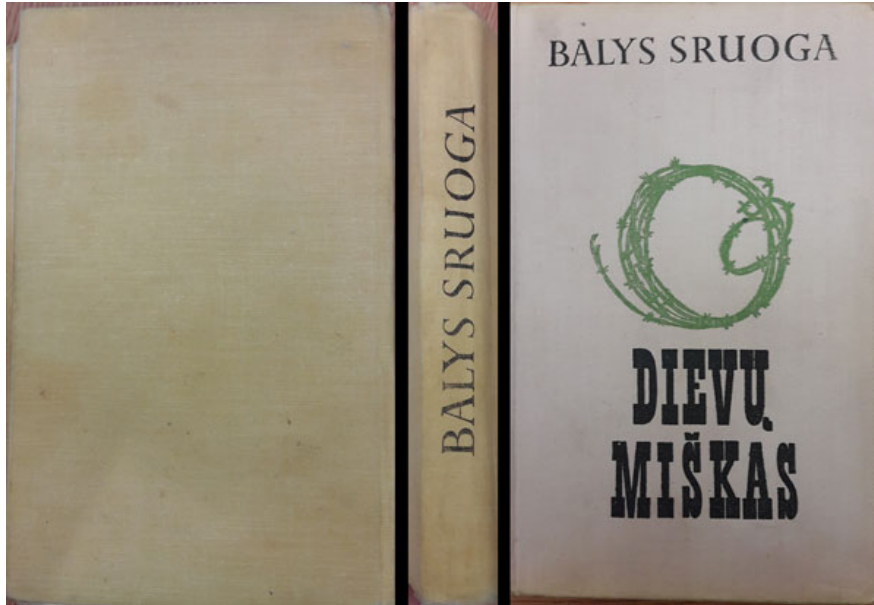
Viršelio autorius:
K. Skromantas

6 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga, 1976.

Knygos aplankas.

Viršelio autorius:
R. Dichavičius.

7 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga,
1976.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius:
R. Dichavičius.

8 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga,
1979.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

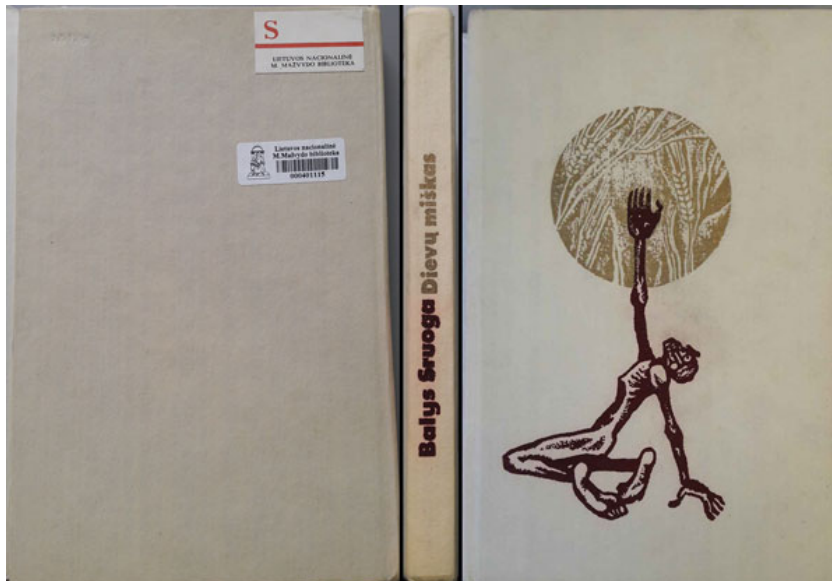
Viršelio autorius:
A. Gelgotas

9 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga,
1985.

Knygos aplankas.

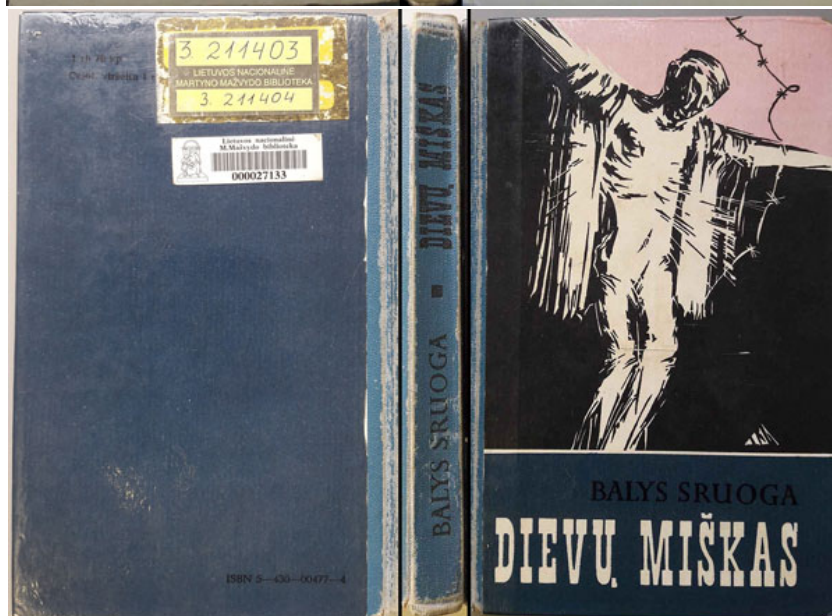
Viršelio autorius:
E. Žiauberis

10 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Vilnius: Vaga,
1985.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

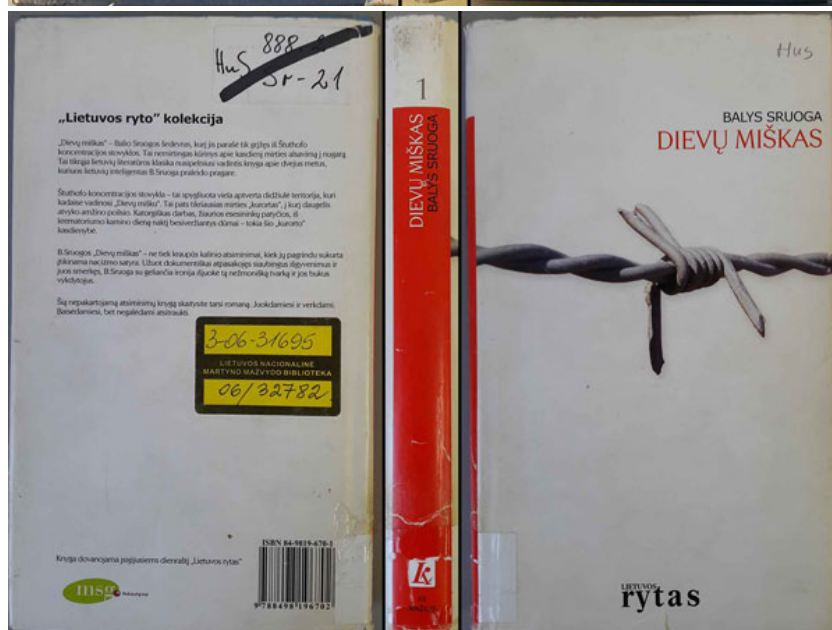
Viršelio autorius:
E. Žiauberis

11 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Kaunas: Šviesa,
1989.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius:
R. Tarabilda

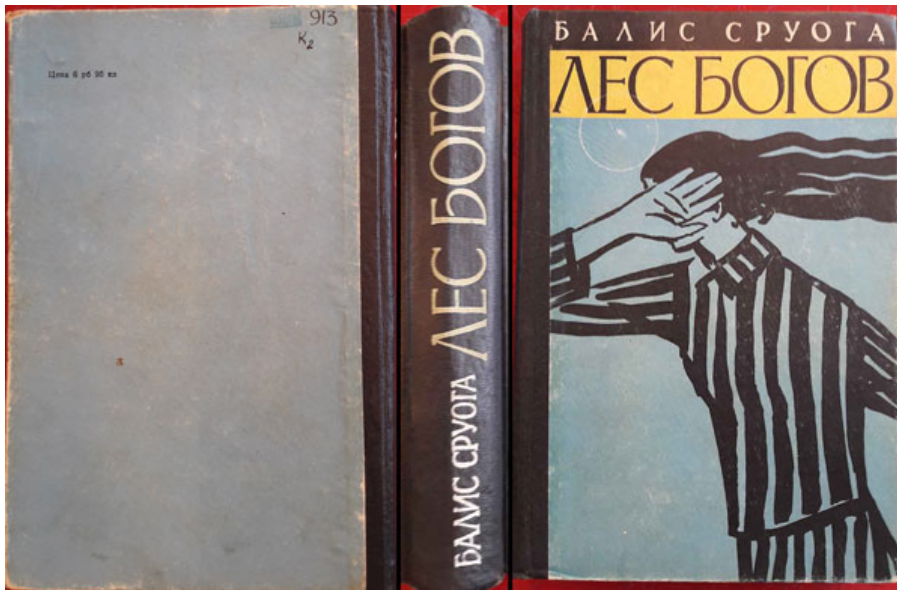
12 pav.

Balys Sruoga,
Dievų miškas,
Madrid: Mediasat
Group, 2006.

Knygos aplankas.

Viršelis
neįtrauktas, nes
jame – tuščias
fonas.

Viršelio autorius
nenurodytas.

13 pav.

Балис Сруога,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс:
Государственное
издательство
художественной
литературы Литовской
ССР, 1958.

Knygos ketvirtas viršelis,
nugarėlė ir pirmas viršelis.

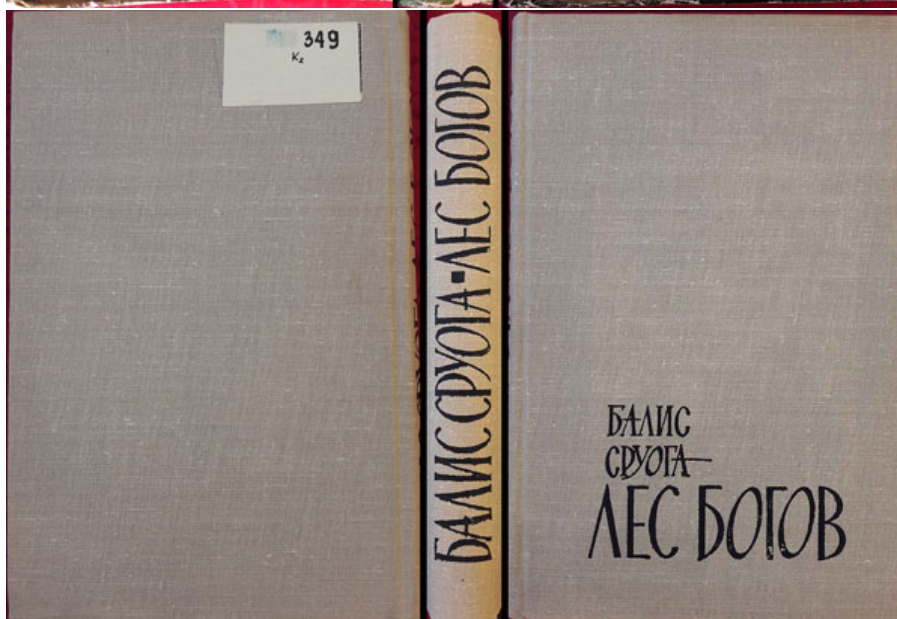
Duomenų apie viršelio
autorių nepavyko gauti.

14 pav.

Балис Сруога,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс: Vaga,
1964.

Knygos aplankas.

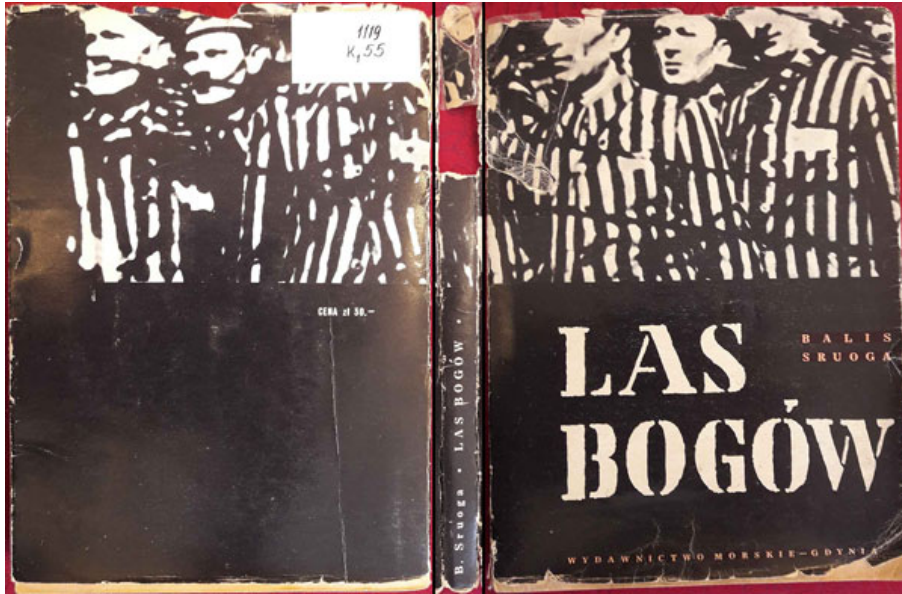
Duomenų apie
viršelio autorių
nepavyko gauti.

15 pav.

Балис Сруога,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс: Vaga,
1964.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

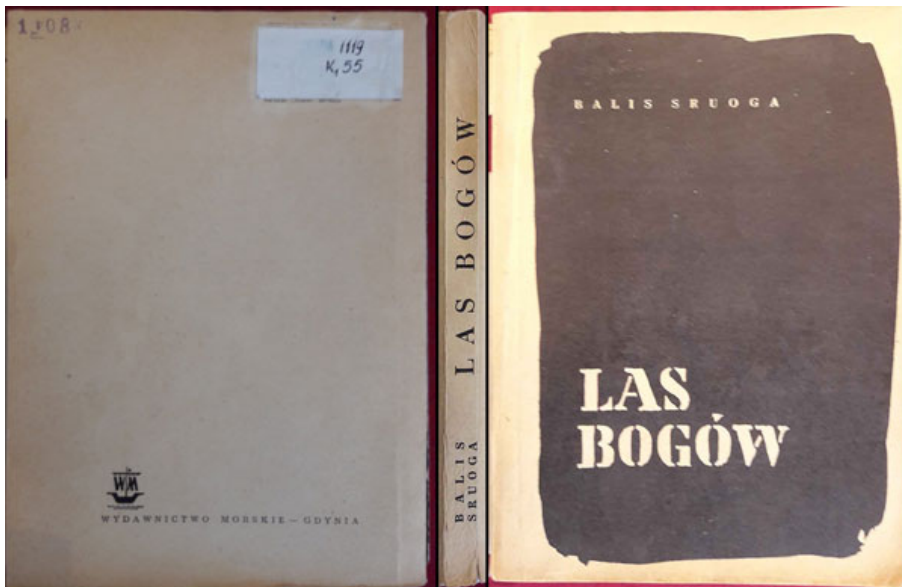
Duomenų apie
viršelio autorių
nepavyko gauti.

16 pav.

Balis Sruoga,
Las bogów (lenkų k.),
Gdynia: Wydawnictwo
Morskie, 1965.

Knygos aplankas.

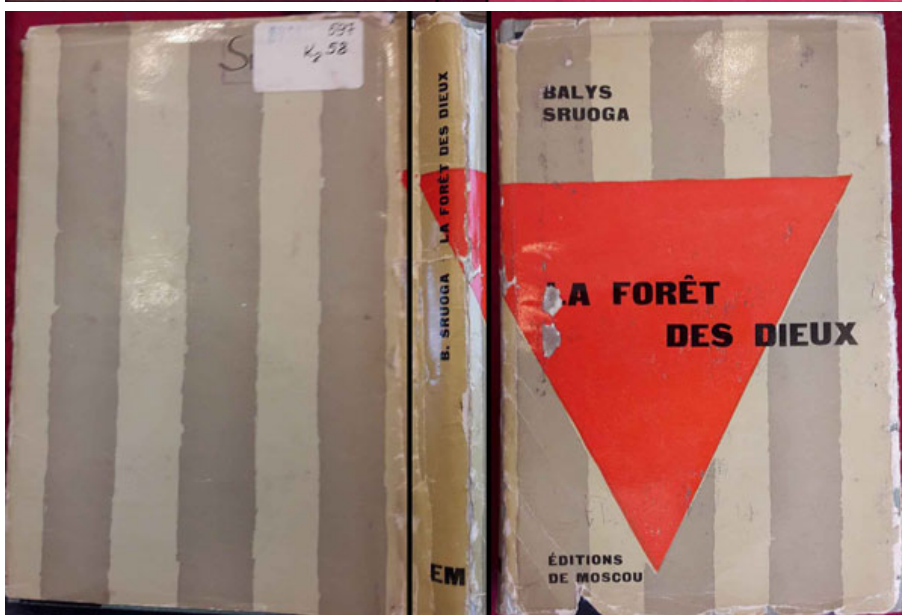
Duomenų apie viršelio
autorių nepavyko gauti.

17 pav.

Balis Sruoga,
Las bogów (lenkų k.),
Gdynia: Wydawnictwo
Morskie, 1965.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

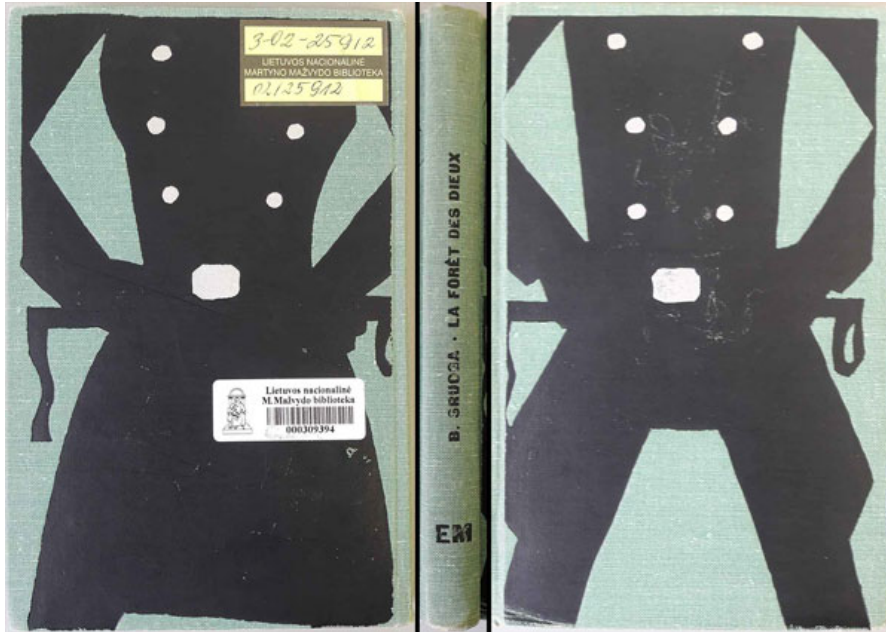
Duomenų apie viršelio
autorių nepavyko gauti.

18 pav.

Balys Sruoga,
La forêt des dieux,
(prancūzų k.),
Moscou: Les éditions
du progrès, 1967.

Knygos aplankas.

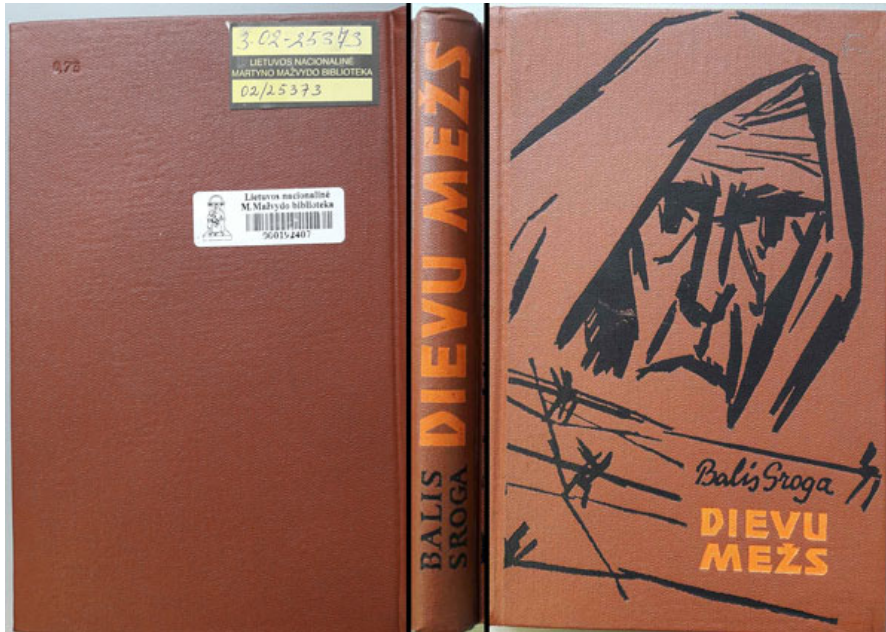
Viršelio autorius:
N. Grichine

19 pav.

Balys Sruoga,
La forêt des dieux,
(prancūzų k.),
Moscou: Les éditions
du progrès, 1967.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

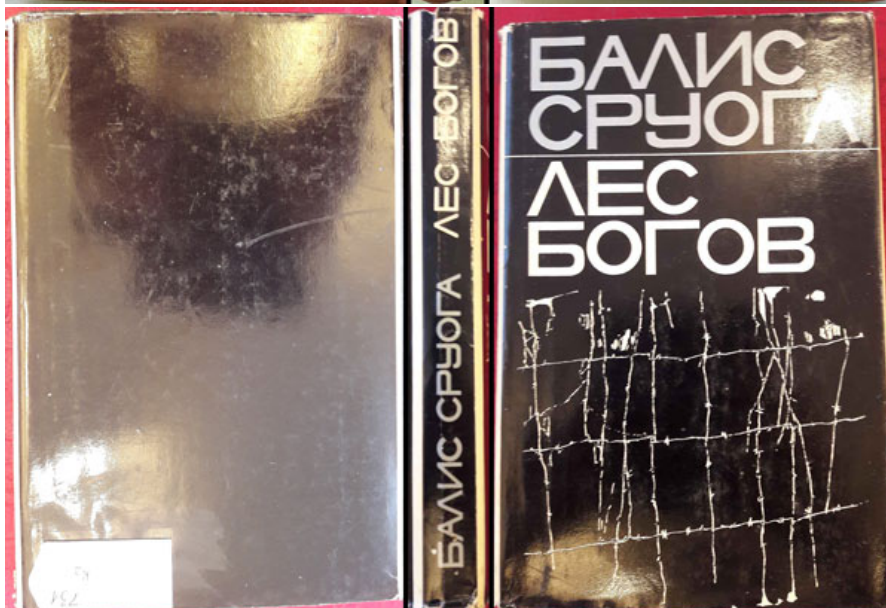
Viršelio autorius:
N. Grichine

20 pav.

Balis Sroga,
Dievu mežs, (latvių k.),
Rīga: Liesma, 1968.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

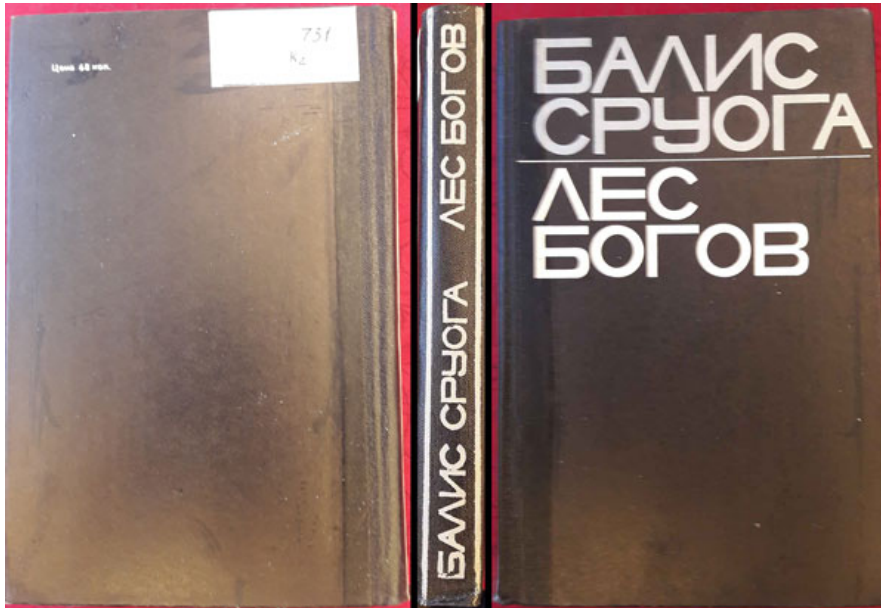
Viršelio autorius:
E. Jurėnas

21 pav.

Balis Sruoga,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс: Vaga,
1974.

Knygos aplankas.

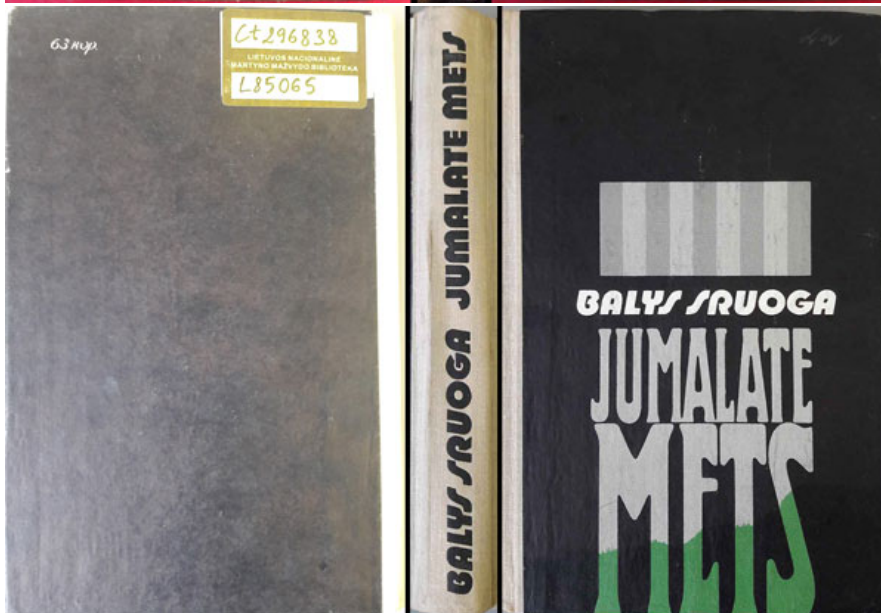
Viršelio autorius:
K. Skromantas

22 pav.

Балис Сруога,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс: Vaga,
1974.

Кnygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius:
K. Skromantas

23 pav.

Balys Sruoga,
Jumalate mets (estų k.),
Tallinn: Eesti raamat,
1976.

Кnygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

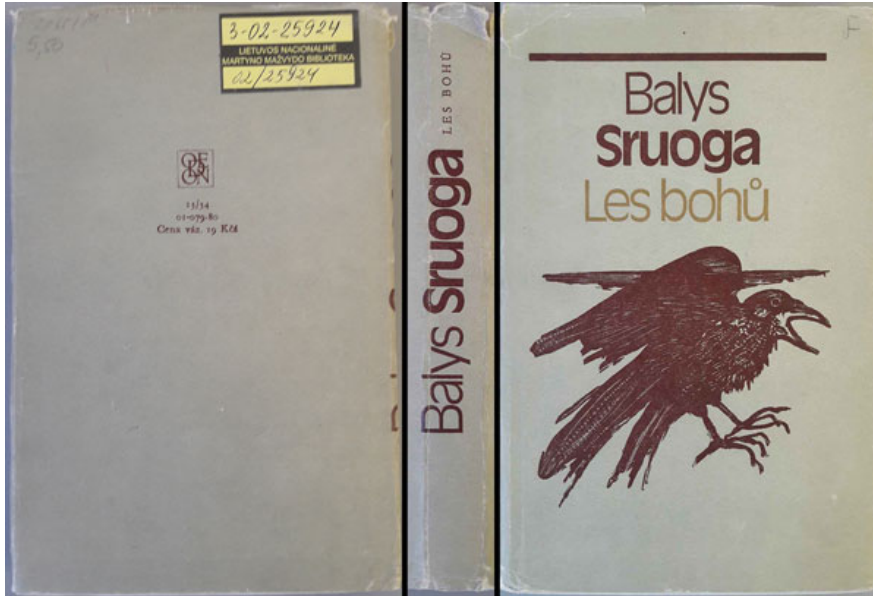
Viršelio autorius:
V. Pääsuke

24 pav.

Балис Сруога,
Гората на боговете
(bulgarų k.), Пловдив:
Христо Г. Данов,
1979.

Кnygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

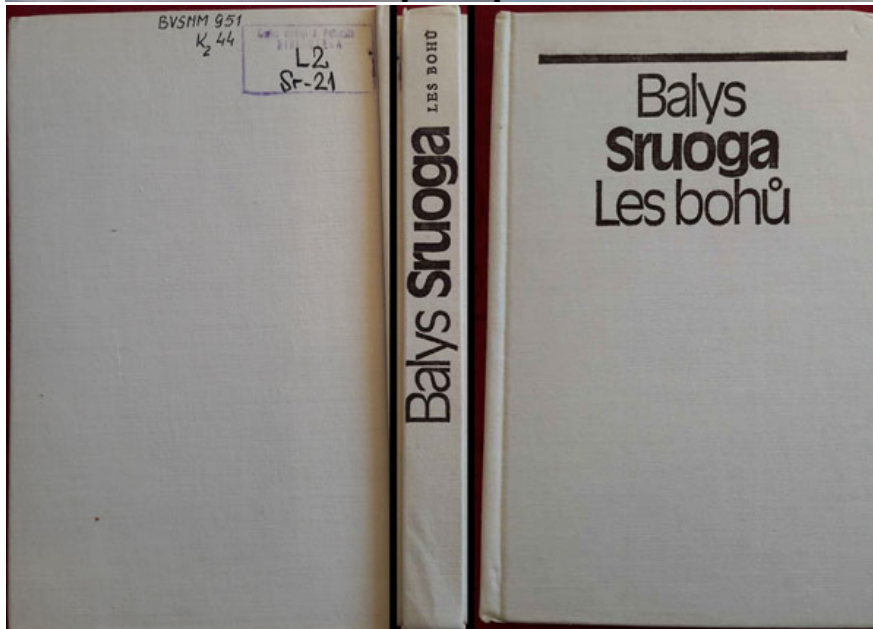
Viršelio autorius
nenurodytas.

25 pav.

Balys Sruoga,
Les bohů (čekų k.),
Praha: Odeon, 1980.

Knygos aplankas.

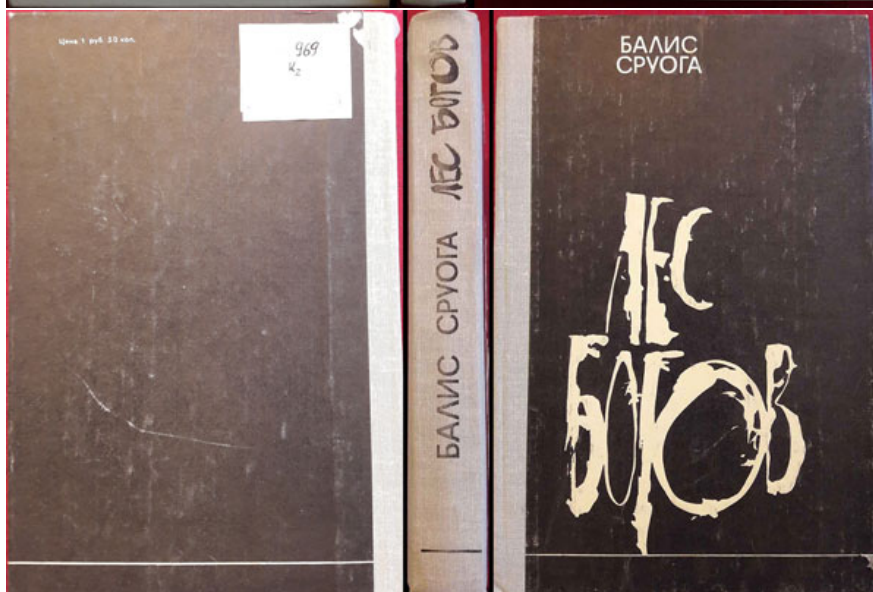
Viršelio autorius
nenurodytas.

26 pav.

Balys Sruoga,
Les bohů (čekų k.),
Praha: Odeon, 1980.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius
nenurodytas.

27 pav.

Балис Сруога,
Лес богов (rusų k.),
Вильнюс: Vaga,
1981.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

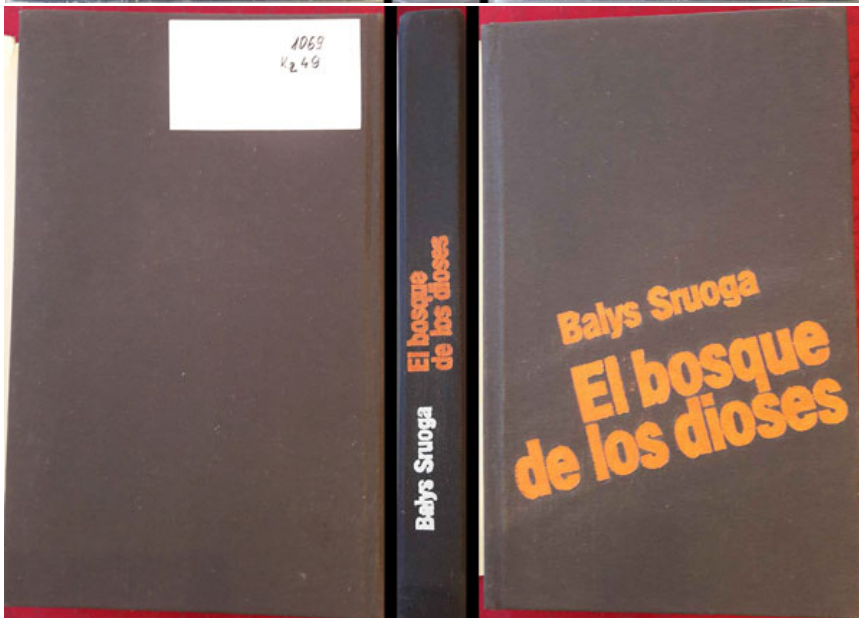
Duomenų apie
viršelio autorių
nepavyko gauti.

28 pav.

Balys Sruoga,
El bosque de los dioses (ispanų k.),
Moscú: editorial
Raduga, 1986.

Knygos apłankas.

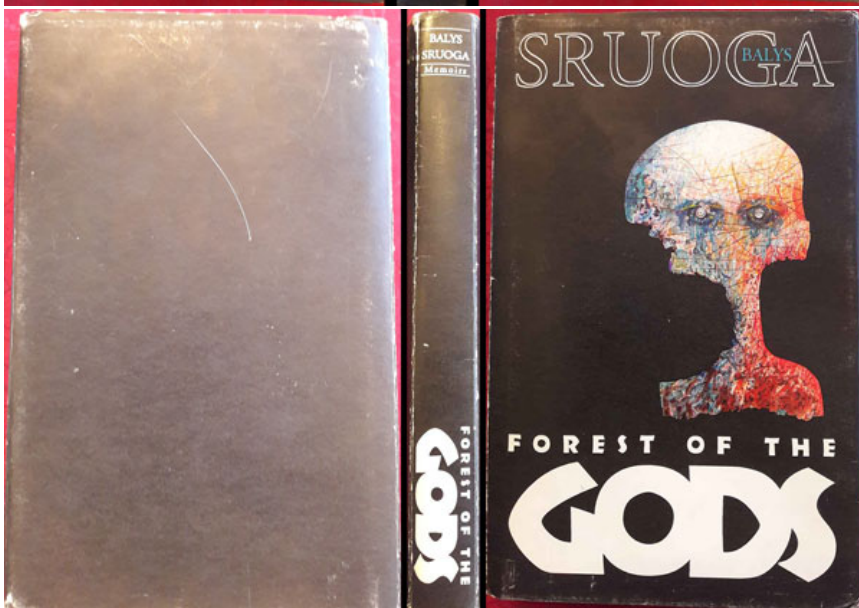
Viršelio autorius:
A. Savėliev

29 pav.

Balys Sruoga,
El bosque de los dioses (ispanų k.),
Moscú: editorial
Raduga, 1986.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius:
A. Savėliev

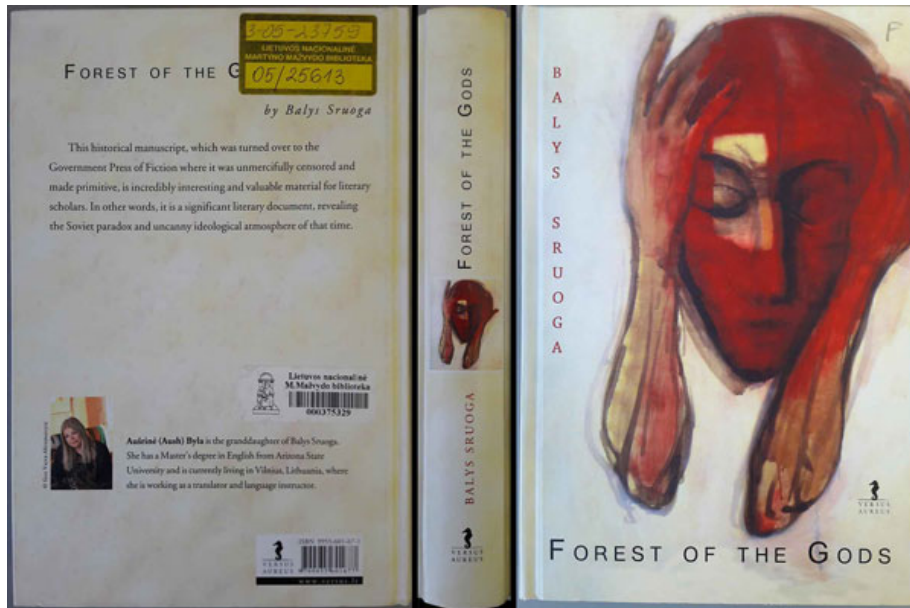
30 pav.

Balys Sruoga,
Forest of the gods
(anglų k.), Vilnius:
Vaga, 1996.

Knygos apłankas.

Viršelis neįtrauktas,
nes jame – tuščias
juodas fonas.

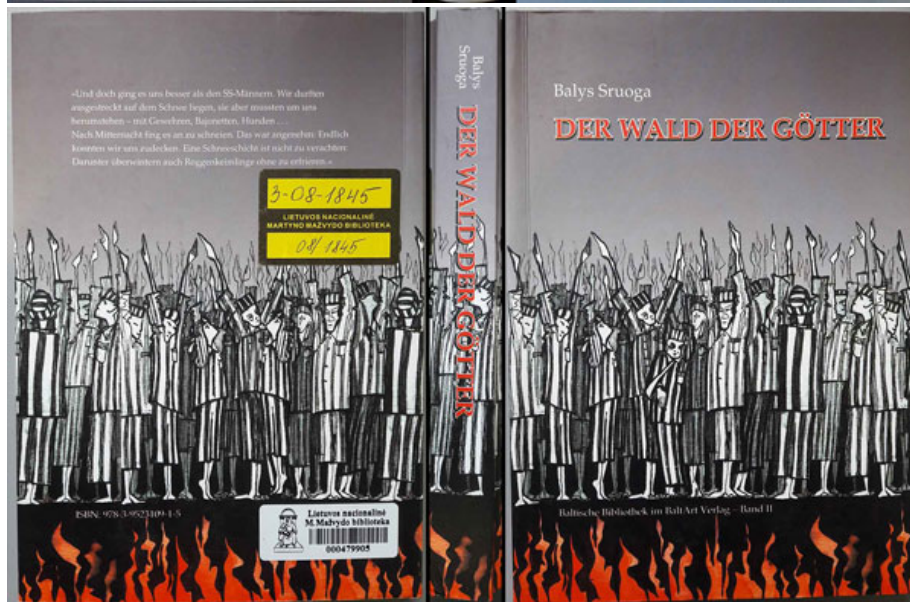
Duomenų apie
viršelio autorių
nepavyko gauti.

31 pav.

Balys Sruoga,
Forest of the gods
(anglų k.), Vilnius:
Versus Aureus,
2005.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorė:
K. Buožytė

32 pav.

Balys Sruoga,
Der wald der götter
(vokiečių k.),
Langenthal: BaltArt
Verlag, 2007.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorius:
Š. Škimelis

33 pav.

Balys Sruoga,
*El bosque de los
dioses* (ispanų k.),
Buenos Aires:
Libros de la
Araucaria, 2008.

Knygos ketvirtas
viršelis, nugarėlė ir
pirmas viršelis.

Viršelio autorė:
N. Dinsmann